KULTURNA BAŠTINA VINODOLA

Radmila Matejčić

SAKRALNA I PROFANA ARHITEKTURA NA PODRUČJU STARE ŽUPE VINODOL

SAKRALNA ARHITEKTURA U VINODOLU

1. DOBA PRIJE ZAKONA

O arhitekturi u Vinodolu u »doba prije Zakona« možemo govoriti na temelju predaje zabilježene u literarnim izvorima ili crkvenim kronikama. Taj najstariji period nakon doseljenja Hrvata u Vinodol obavijen je legendama o »grčkom« porijeklu starina. Jedini sigurni trag predromaničke arhitekture su temelji crkvice u kojoj je ugrađena sadašnja crkva Sv. Marine na istoimenom otočiću preko puta Lopara u Novom Vinodolskom. Arheološki su istraživane starohrvatske nekropole u Velom Dolu kod Križišća i na Gorici u Stranču, ali se nije našlo ni traga grobljanske crkve. U kronici zborne crkve bribirske stoji da je crkva Sv. Jurja na brijegu iznad ceste, koja vodi iz Bribira u Selce, »najprva crkva puka bribirskog i selačkog od njihova naselenja na ove strane«, pa nam je i to trag u pokušaju rekonstrukcije stanja arhitekturne djelatnosti u tom vremenu.[1] U Bakru lokalna tradicija veli da je stara crkva Sv. Andrije bila centralnog tlocrta i da je bila »veoma stara«.[2] Otac Franjo Glavinić piše da je na Trsatu mala crkvica na mjestu gdje je stajala Sveta kuća iz Betlehema bila sagrađena »na starogrčki način s jednim oniskim krovom«.[3] Tome treba dodati da je u selačkoj crkvenoj kronici zabilježeno kako su »Grci« u Selcu i Jesenovi imali svoje luke, a na mjestu, koje se u narodu zove »Kloštar«, da se je nalazio samostan »grčkih kaluđera« i da su ruševine tog samostana poslužile za gradnju tijeska za masline.[4]

2. U DOBA ZAKONA

O postojanju župnih crkava u devet vinodolskih gradova najbolji je dokaz Zakon, budući da su na skupu u Novom među zastupnicima iz svih mjesta prisutni i svećenici — iz Bribira arhiprvad, iz Ledenica prvad, iz Novoga, Hreljina, Bakra, Trasta i Grobnika plovani, a uz njih i popovi.[5] Tamo gdje je bila plovanija bila je i župna crkva. Pretpostavljamo da su crkve iz »vremena prije Zakona« bile manje romaničke pučke građevine, kasnije, u doba gotike, te su crkve doživjele značajne pregradnje i inovacije te se zatro trag romanici.

Na veoma stare crkve u Vinodolu podsjećaju nas toponimi, kao »Stomarino polje« u Triblju te otočić Sveta Marina (Stomarina) pred Novim.

Prednji dio crkve Sv. Jurja na ledeničkoj Gradini presveden bačvastim svodom poduprtim masivnim pojasnicama, tzv. »oprugama», bio je donedavno jedini romanički sačuvani prostor. Iz istog je vremena bočno smješten zvonik u obliku moćne prizmatične kule koji je imao, s obzirom na svoj

položaj na ulazu u naselje, obrambeni značaj.[6] U pavlinskoj crkvi Sv. Marije na Ospi u Novom, u svetištu je bila romanička bifora od koje postoji fotografski snimak učinjen prije njenog rušenja. Ta je bifora bila prozor kapele koja je prethodila pavlinskoj crkvi a spominje se 1446. godine.[7] Iz crkvice koja je pak prethodila pavlinskoj crkvi Uznesenja Marijina u Crikvenici potječu dva mramorna stupa s romaničkim kapitelima ukrašenim plitkim stiliziranim listovima koji pridržavaju kor.[8]

3. DOBA FRANKOPANSKIH ZAKLADA

U razvitku gotičke arhitekture u Vinodolu važnu ulogu ima gradnja samostanskih sklopova s redovničkim crkvama nastalih kao frankopanske zaklade u 15. stoljeću. Knez Nikola Frankopan osniva 1412. pavlinski samostan u Crikvenici,[9] a Martin Frankopan osniva 1431. franjevački samostan na Trsatu[10] te pavlinski samostan na Ospi u Novom 1462. godine.[11] U Vinodolu se u to mstoljeću udomaćuju novi oblici, koji će potrajati do 17. stoljeća. Preoblikovala se vlastita tradicija, ali ne svagdje i u jednakoj mjeri. U malim ladanjskim crkvama gotički su se elementi preslojavali preko romaničkih, dok nisu posve uzeli maha. Na samostanskim crkvama srećemo rješenja na kojima su postignute nove kvalitete ovisne o ukusu i kulturi zakladatelja kao i o izboru majstora. Frankopanska je zasluga da su u Vinodol u 15. stoljeću došli pavlini i franjevci. Pavlini su se u 14. stoljeću kao misionari veoma afirmirali u Hrvatskoj, budući da su bili favorizirani od ugarsko-hrvatskih kraljeva i biskupa, pa su Frankopani kao neposredni kraljevi vazali također računali na njihovu aktivnost na svom feudu.[12] Franjevci pak, povlačeći se pred Turcima iz Bosne, dolaze u Hrvatsku i useljavaju se 1462. u novosagrađeni samostan na Trsatu, koji su Frankopani podigli kao zadužbinu. Frankopani su na mjestu stare kapele sagradili 1452. godine novu jednobrodnu gotičku crkvu Gospe trsatske.[13] Arhitektura ove hodočasničke crkve logično je morala utjecati na crkveno graditeljstvo na zapadnom području Vinodolske župe. Na suprotnim krajevima Vinodola, u Novom i Trsatu, stvorila su se dva značajna vjerska žarišta iz kojih su se iradirali kulturni i umjetnički utjecaji. Franjevci i pavlini zadovoljavaju se jednobrodnim crkvenim prostorom potrebnim za njihovu propovjedničku misiju. Vinodol leži između Istre i Dalmacije, a graniči s predalpskim kontinentalnim prostorom. To i jest razlog da je gotička arhitektura tih redovničkih crkava bila pod utjecajem srednjoevropske i mediteranske tradicije, pa se pojavljuje niz prelaznih varijanata unutar grupe. U pavlinskoj arhitekturi je važna kulturna veza uz lički dio frankopanskih posjeda, dok je franjevačka vezana uz otočku mediteransku tradiciju.

Pavlinska crkva Sv. Marije na Ospi u Novom, od koje su nam se sačuvali tlocrti i fotografije, predstavlja osebujnu varijantu gradnje u stilu razvijene gotike.[14] Frankopani su bili darežljivi zakladatelji pa je gradnja njihovih zadužbina bila povjerena prokušanim profesionalnim majstorima čije su radionice postojale u kontinuitetu od 14. stoljeća te jedino tako možemo protumačiti primjenu masivne romaničke pojasnice, tzv. »opruge«, na bačvastom svodu broda crkve Sv. Stipana na ledeničkoj Gradini, a zatim i na gotičkom »svodu u šilj« u crkvi Sv. Marije na Ospi. U oba slučaja opruge se izvijaju iz glavica uz bočne zidove ritmično postavljenih pilastara. U Sv. Mariji na

Ospi kao i na trijumfalnom luku u Sv. Stipanu, široke opruge pravokutnog presjeka lome se u šiljaste lukove te tako poprimaju konstruktivnu ulogu gotičkog rebra. Iako je u oba slučaja bačvasti svod sveden »u šilj« njegova oblina i širina svodne plohe nagovještavaju renesansu.

Nemamo pismenih podataka o svodu u crkvi Gospe trsatske. Najvjerojatnije je imala otvoreno krovište kao i ostale franjevačke crkve na susjednom otoku Krku. Nakon barokizacije crkva Gospe trsatske izgubila je svoj prvotni izgled. Od stare crkve je do danas sačuvan samo gotički kameni profilirani trijumfalni luk pred ulazom u svetište i sekundarno, ispod kora, upotrijebljeni višestrani tanki stupovi te njihove baze i gotički kapiteli čija se obrada može vezati uz otočke i dalmatinske visokokvalitetne uzore.

Male ladanjske i gradske crkve u Vinodolu predstavljaju osobitost unutar grupe. Na potezu od Ledenica do Grižana, u dolini i na primorju, one stoje obično samostalno kao plastika. Presvođene su bačvastim »svodom u šilj« s »oprugama« ili bez njih, obično na pročelju imaju zvono na preslici, a apsida im je upisana ili izlazi van u polukrugu. Pučki majstori nisu bili u stanju konstruktivno riješiti novi način presvođavanja, pa su na vanjskom plaštu sa strana izgrađivali potporne zidove ili moćne trokutne konzole, a sve to ovim crkvama daje osebujan izgled. Za to je najbolji primjer crkva Sv. Jurja nad cestom za Bribir. Svjetlost u te uske male crkvene prostore prodire kroz okrugli otvor nad vratima, kroz uske okomite prozorske otvore u konhi apside, ili pak sa strana svetohraništa. Tu polutamu razbijaju snažni pramenovi mediteranskog sunca koje prodire kroz crkvena vrata koja se po pravilu nikada ne zatvaraju.

Male su crkve građene i unutar utvrđenih naselja, kao crkva Sv. Antuna u Bribiru, crkva Sv. Trojstva u Novom, Sv. Stjepana na hreljinskoj gradini i crkva Sv. Stjepana u Driveniku. Druge su smještene u pitomom krajoliku blizu mora, kao Sv. Magdalena u Povilama, Sv. Mikula pod Novim, Sv. Lucija u Zagori, Sv. Katarina u Selcu te porušena crkva Sv. Antona na Gorici u Criikvenici. Ovaj tip crkvica rezultat je pučkog gotičkog građevinskog iskustva cirkumpavlinskog kulturnog kruga u Vinodolu.

4. BERNARDINOVO DOBA

U »Bernardinovo doba« intenzivira se izgradnja malih crkava. Donja kronološka granica tog doba može se uzeti 1480. godina. Gradnje crkava mogu se pratiti natpisimla: Sv. Lucija u Zagorima kod Novog građena je 1498, Sv. Katarina u Selcu 1499. i Sv. Martin u selu Podskoči kod Bribira 1526. godine.[15]

U Bernardinovo doba na vinodolskom se feudu pojavljuje istovremeno »miješani stil« i zakašnjela primjena križnorebrastog svoda. Bernardin Frankopan je u Novom, u doba kuge 1511. godine, kao zavjet podigao pred zbornom crkvom Sv. Filipa i Jakova crkvicu Sv. Fabijana i Sebastijana, koja je srušena kad se gradio sadašnji zvonik. Prema podacima iz literature svod te crkve bio je rebrast, što znači da se gotički križnorebrasti sistem presvođavanja primjenjivao i u 16. stoljeću.[16] Križnorebrasti gotički svod s frankopanskim grbom na ključnom kamenu u južnom brodu župne crkve Sv. Jakova podignut je 1524. kad i renesansni bočni portal na ulazu u nj. Na portalu je pored glagoljskog zapisa godine renesansni medaljon s Kristovim monogramom pisanim gotičkim slovima, što upućuje na upornost gotike pothranjivane provincijalnim konzervativizmom.[17] U Bernardinovo doba moglo je biti

uređeno prizemlje velike kule u grobničkom gradu za dvorsku kapelu Sv. Jelene čiji ulaz krasi jedinstveni polukružno nadsvojen renesansni portal s kapitelima ukrašenim savijenim mesnatim listovima, kakvi se sreću na kapitelima na otocima i u Dalmaciji.

5. DOMAĆI MAJSTORI

Utjecaj na sakralnu arhitekturu u Vinodolu nije bio samo s otoka i iz Dalmacije. Početkom 16. stoljeća domaći vinodolski meštri rade na otoku Krku značajne građevine. Zvonik župne crkve u Vrbniku gradio je 1572. »meštar Tomaž z Bribira«. Zvonik župne crkve u Omišlju gradio je 1533. »meštar Andrii s Kotora«. Imena oba domaća vinodolska meštra zapisana su na kamenim pločama tih zvonika.[18] Na nadvratniku crkvice Sv. Martina u selu Podskoči kod Bribira zapisano je glagoljicom 1524. ime spomenutog meštra Tomaža.[19] To znači da je majstor Tomaž iz Bribira bio ugledan graditelj, tražen i izvan uže sredine te nije isključeno da je iste godine on zidao zvonik i dijelove zborne crkve Sv. Petra i Pavla u Bribiru. Gradnja tako ugledne zborne crkve, uz koju je bilo sijelo ispred Turaka odbjeglog modruškog kaptola, bila je pod pokroviteljstvom kneza Bernardina, što se razabire iz sačuvanog glagoljskog natpisa[20] u lapidariju Povijesnog muzeja Hrvatske. Prilikom nedavne obnove te crkve ispod skinute žbuke na sjevernom brodu ukazao se u solidnoj gotičkoj tehnici izgrađen od lijepo obrađenih kamenih blokova složeni zid, a na zvoniku se pojavio gotički prozor koji je, nažalost, ponovo pokriven žbukom.

Uz renesansne novine zakašnjeli gotički govor prisutan je u Bernardinovom vremenu na području od Grobnika do Novog. Izdašnom pomoći kneza Bernardina obnovljena je i ukrašena 1491. godine hreljinska crkva Sv. Jurja.[21] Zvonik te crkve je tipična gotička građevina ispod koje je ulaz u glavni brod crkve. Taj se tip zvonika u Vinodolu proteže u kontinuitetu do 20. stoljeća.

6. DOBA ZRINSKIH I FRANKOPANA U VINODOLU

U sakralnoj arhitekturi Vinodola krajem 16. stoljeća pojavljuju se novi stilski formalni oblici koje unose majstori iz predalpskog prostora. To je uvelike rezultat proširenosti feuda Zrinskih pod čiju su vlast nakon smrti Bernardinovog unuka Stjepana 1572. pripali svi vinodolski krajevi osim Novog i Ledenica. Domaći su meštri vezani uz petrificiranu lokalnu tradiciju. Na Grobniku 1572. počinje gradnja prizmatičnog zvonika tradicionalnog tipa pred pročeljem crkve Sv. Jakova.[22] I dalje se ispod zvonika ulazi u glavnu lađu crkve, a on svojim prizmatičnim oblikom djeluje moćno kao branič kula.

Mnoge od tih sakralnih građevina nastalih završetkom stoljeća plod su kolektivnog napora kaptola, bratovština i redovnika, ili lične inicijative poduzetnih župnika. Tako je župnik, pop Barić Franić, godine 1599. počeo gradnju župne crkve Sv. Martina u Grižanima,[23] na kojoj konačno slomljeni gotički luk ustupa mjesto križno bačvastom svodu, što je vidljivo iz sačuvanog tlocrta te crkve. Kapela prigrađena uz tu crkvu također je bila presvođena križno bačvastim svodom. Ispod zvonika prizmatičnog zbijenog oblika ulazilo se u glavni brod. Ustalio se, dakle, »vinodolski tip zvonika« postavljen pred pročeljem na ulazu u glavni brod crkve. Grižanski je zvonik morao biti gotov već 1611, kada je datirano veliko zvono koje je odlio G. B. Polis. Iza

toga slijedi pregradnja crkve Bl. Dj. Marije Snježne na Belgradu. Ona je podignuta naporom popa Mikule Muževića 1611.[24] godine. Prijašnja crkva Sv. Marije Snježne ukomponirana je u korpus nove jednobrodne crkve koja je orijentirana od sjevera prema jugu. Romanički prozori bočnog pročelja stare crkve još su vidljivi u unutrašnjem zidu zvonika. Na glagoljskom natpisu iz 1640. spominje se kao graditelj svetišta te crkve meštar Baštijan Brnikar.[25] Radi se o graditelju koji je došao u Vinodol sa sjevera da zajedno s grižanskim plovanom, popovima, dobrom braćom i redovnicima izgrade svetište »trudom i blagom svojim« bez pomoći feudalca.

U 17. stoljeću vrše se pregradnje i adaptacije crkava u utvrđenim mjestima u kojima su stolovali kaptoli. U crkvama bazilikalnog tipa bočni se brodovi povezuju s glavnim brodom polukružnim arkadama koje počivaju na stupovima pravokutnog tlocrta. Uz te su stupove prislonjeni pilastri koji sežu do vodoravnog skromno profiliranog vijenca. Te su arkade prisutne u crkvama u Grižanima i na Belgradu. Za sada nije moguće utvrditi kada su arkaturu dobile zborne crkve Sv. Jakova u Gobniku i Sv. Filipa i Jakova u Novom, te prednji dio zborne crkve Sv. Petra i Pavla u Bribiru. U sve tri crkve veoma su slični modularni odnosi, rasponi između stupova i kompaktnost zidne mase. Unutrašnjost je dovedena do krajnje funkcionalnosti, svjetlosni su otvori veći i postavljeni pod duboke susvodnice. Svetišta su presvedena križno bačvastim svodom mekih oblih linija pa usprkos nedostatka arhitekturne ornamentalne dekoracije prostor u tim crkvama je djelovao artikulirano, harmonično i jednostavno, shodno skromnim zahtjevima vjernika i mogućnostima svećenstva. Ova pojava protobaroka je u prirodnom razvoju jedno vrijeme zaustavljena poslije katastrofe Zrinskih i Frankopana. Tokom čitavog stoljeća vladavine u Vinodolu Zrinski se ni u jednom slučaju ne pojavljuju kao zakladatelji ili protektori gradnji crkava, dok Frankopani Tržački izvršavaju sve obaveze prema zadužbinama svojih predaka u Novom i na Trsatu. Obnova crkve Gospe trsatske nakon požara samostana veliki je poduhvat oca Franje Glavinića, koji uspijeva pridobiti Vuka Krstu Frankopana i kneza Nikolu da se na Trsatu pojave kao dobrotvori franjevačkog samostana i da novčano pomognu temeljitu modernizaciju unutrašnjosti, koja počinje 1644. godine.[26] Knez Nikola IX nije bio sklon »inovacijama«, jer se bojao da bi vizualna promjena crkve umanjila pobožnost hodočasnika pa je to i jedan od bitnih razloga što nisu srušeni svetište i glavni brod crkve. Time nije bilo moguće ostvariti suvremeni arhitektonski barokni govor koji je iziskivao drastičniji zahvat u gotičku zadužbinsku crkvu. Barokizacija te crkve zaustavila se na pola puta. Meštri iz Kranjske, navikli na adaptacije gotičkih franjevačkih crkava u svojoj »deželi«, elastično su se prilagodili primorskim prilikama te primijenili iskustva stečena pregradnjama crkava na području provincije Sv. Križa, kojoj je pripadao i Trsat. Tih godina na Belgradu radi slovenski majstor Baštijan Brnikar, a nije isključen udio kranjskih graditelja i na prvoj fazi adaptacije zborne crkve u Bribiru u povodu crkvenog sinoda 1624. godine.

Gospodarska politika Zrinskih u Vinodolu stimulirala je procvat trgovine, digao se ekonomski standard posebno u njihovoj uvozno-izvoznoj luci Bakar. Dobrostojeće stanovništvo i patricijat pomažu izgradnju crkava ili njihove pregradnje, proširenja i uljepšavanja. Zrinski pak preko svojih namjesnika pretvaraju male kapele u blizini luke u skladišta robe. Zamah izgradnje se osobito osjetio sredinom 17. stoljeća kad je 1657. započeta do-

gradnja svetišta u zbornoj crkvi Sv. Andrije. Jednobrodna gotička crkva dobiva tada novo prostrano svetište, a na početku 18. stoljeća dograđuju joj se bočni brodovi (1708. i 1718) pa se najzad 1729. povisuje glavni brod. Tako je crkva dobila bazilikalni izgled. Sve je to 1750. srušio katastrofalni potres. Sadašnji izgled crkva dobiva nakon obnove koja je trajala od 1795. do 1850. godine.[27] Veoma jednostavna i elegantna je crkva Sv. Margarete na Paladi, sagrađena 1658. godine.[28] Arhitektura te crkve nosi oznake kontinentalnog provincijskog baroka. Stara crkva »Sv. Marije u luci« je proširena i dograđena 1666. ali se na njoj ne osjeća veći stliski zamah.

Jedini veliki zahvat u postojeću arhitekturu, što ga započinje pop Andrija Trinajstić uz pomoć senjskog biskupa I. A. de Benzonija, je obnova i proširenje stolne crkve Sv. Petra i Pavla u Bribiru 1712. godine. U Bribiru je bilo središte kaštelanata pa je to zahtijevalo i reprezentativniji crkveni prostor. Uz potporu sveukupnog puka dograđuje joj se transept i produžava svetište s poligonalnim zaključkom, presvođuje se glavni brod, otvaraju se susvodnice za prozore, a vijencem se povezuje kapele u transeptu s bočnim brodovima u sažetu cjelinu.[29] Tom jednostavnom zdanju dodaje se barokni dekor izgradnjom glavnoga mramornog oltara u svetištu, izvedbu kojega se posredovanjem Senjske biskupije povjerilo 1747. uglednom riječkom kiparu Antoniju Michelazziju. S obzirom na prilike u Vinodolu, bio je to golem financijski izdatak. Švicarski štukater Clemente Somazzi u toj crkvi radi oltar sv. Lovre i štukaturni reljef na stropu svetišta.

U 18. stoljeću kada je bečka Komora konsolidirala svoju vlast u Vinodolu, Bakar je i dalje bio glavni grad administracije vinodolskih imanja te se nastavlja izgradnja s pojačanim uplivom sa sjevera. Za to je najizrazitiji primjer svetište crkve Sv. Križa na Gornjem gradu sagrađeno 1746. u obliku rotonde presvedene kupolom.[30] Arhitekta tog osebujnog baroknog djela valja tražiti među graditeljima krole riječkog Sv. Vida.

Komora se počinje više brinuti i o izgradnji crkava, na što su je stalno poticali marljivi senjski biskupi čija se dobrotvorna i duhovna potpora osjećala u 18. i u prvoj polovici 19. stoljeća na cijelom području Vinodola, osobito u Novom, Bribiru i Bakru.

7. SENJSKO-MODRUŠKA BISKUPIJA POTICATELJ GRADNJE CRKAVA

Aktivnost senjskog biskupa I. Kr. Ježića na polju obnove starih crkava nastavlja se i u 19. stoljeću. On posebno u tek osnovanim župama oko 1806. potiče podizanje novih crkava. Mladi poduzetni župnik Matija Balas, netom što je postao župnik u novoosnovanoj župi Sv. Jakova u Šiljevici (Jadranovo), počinje na visoravni u središtu mjesta graditi crkvu Sv. Jakova s oznakama provincijskoga baroka, dovršenu 1812. godine. Tada ga biskup Ježić premješta u Zagorje — Dramalj, gdje je također osnovana nova župa, pa on s već stečenim iskustvom počinje na mjestu prijašnje kapele Sv. Jelene graditi veću crkvu istih stilskih značajki. U oba je mjesta izgradio i župne domove. U gradnju crkve Sv. Jelene ulaže vlastiti novac i uz pomoć dobrovoljnih priloga župljana u vrlo kratkom vremenu sazida osebujnu kasnobaroknu rustificiranu građevinu. Ona je djelo domaćih zidara i klesara.[31]

Godine 1806. sagrađen je masivan prizmatičan zvonik pred crkvom Sv. Dujma u Driveniku, a poticajem župnika Mate Garbeića ta se dotrajala župna

crkva 1821. temeljito preuređuje i proširuje u izvedbi graditelja Lovre Barača.[32]

U Selcu je barokna crkva Sv. Katarine 1802. dobila predvorje — »strim« i zvonik na preslicu, a 1806. gradi se na trgu župni dom.[33] Dotrajala crkva Sv. Stipana na ledeničkoj Gradini postala je daleka i neprikladna stanovnicima novih Ledenica smještenih u polju uz cestu što vodi u Novi Vinodolski, pa je tu 1826. sagrađena jednobrodna crkva Blažene Djevice Marije od Karmela, a 1827. i župni dom, jednostavna građevina s oznakama bidermajera.[34]

Uz ove novosagrađene crkve, na kojima se ne naslućuju znakovi klasicizma, vrše se početkom stoljeća značajne intervencije u crkvi Sv. Filipa i Jakova u Novom, koja je postala stolnom dolaskom Ivana Krstitelja Ježića za senjsko-modruškog biskupa. Glavni brod se presvođava te na njemu švicarski štukater Clemente Somazzi 1807. izvodi krasne štukaturne dekoracije a istovremeno se podižu novi oltari.

Budući da je sve veći broj hodočasnika posjećivao crkvu Gospe trsatske, oci franjevci uočavaju potrebu njenog povećanja. Ulažući veliki napor crkva se produžuje za šest metara, a to je zahtijevalo i gradnju novog pročelja sa zvonikom, što je dovršeno 1824. godine. Zvonik je ukomponiran u sredini pročelja, barokni portali su iskorišteni te se stvorio čudan hibrid baroka i pučkog provincijskog bidermajera.[35] Tako je i tokom prve polovice 19. stoljeća u Vinodolu u kontinuitetu trajao konzervativni način gradnje crkava prihvaćen koncem 16. i djelomično uznapredovao u 17. stoljeću. O većem baroknom zahvatu u sakralnoj arhitekturi nema govora, prisutni su ponegdje leksički znakovi stila dovedeni često na razinu naive. Najbitnije je u toj arhitekturi humanost, primjerenost kultu i zahtjevu vjernika.

ARHITEKTURA U VINODOLU NA TERITORIJU STARE VINODOLSKE ŽUPE

1. FORTIFIKACIJSKA ARHITEKTURA

1.1. *Period izgradnje do provale Mongola. Vinodolsko sedmogrđe*

Fortifikacijska arhitektura u Vinodolu je odraz krute nužde. Ritam izgradnje utvrda ovisio je o oscilaciji strateškog položaja Vinodola tijekom vijekova, o vrijednosti njegovih pojedinih dijelova i o pojavljivanju i nestajanju vanjskih neprijatelja.

U prahistoriji gradine su bile smještene na obalnom bĭlu u jedinstvenom lancu od Trsatskog brega i Solina do Vlaške peći. Drugi lanac prahistorijskih gradina raspoređen je u agrarnoj zoni od Grobnika do Pavlomira. Rimljani grade sedmogrđe uz prilimesku trasu, o čemu svjedoče sačuvana »rimska kula« na Trsatu i ostaci Lišnja u Novom Vinodolskom u blizini ceste koja je vodila za Senj. Jednako je evidentan i arheološki istražen antički sloj na gradini Badanj kod Crikvenice.[36]

Pored zatečenih kasnoantičkih utvrđenja u Vinodolu, u ranom srednjem vijeku građena su drvena plemenska i obiteljska pribježišta, odnosno župski gradovi. Vinodol kao kraljevski teritorij se kao i ostala Hrvatska uslijed provale Mongola učvršćuje mrežom zidanih burgova u kojima se uz kulu,

kao glavni element obrane, razvija kao element života i stanovanja odvojen konak — palača za obitelj vlastelina. To je lijepo uočljivo na Trsatu, Badnju i Grobniku. U srednjovjekovnim izvorima Trsat i Grobnik se nazivaju castellum ili castrum. Grobnik je neosporno bio stalno odmarалište i prenoćište vojnika na limesu i njihov egzercir prostor,[37] što je moglo biti korišteno sve do mongolske provale kad se gradi burg prema pravilima tadašnje gradogradnje. U pogledu tipologije donjona nema pravila, mogu biti moćne okrugle samostalne kule, a češće su prizmatične građevine bočno pojačane zidovima i upornjacima. Ovi objekti imaju prvenstveno namjenu individualne zaštite vlastelina uz eventualnu povremenu zaštitu podanika. Tada dobivaju »zwinger« iz kojega se preko visoko u zidu postavljenih vrata ulazi u jezgro kao na Badnju. Velik broj drvenih ranosrednjovjekovnih utvrda u Vinodolu uništen je od požara, mnoge je uništio potres 1321. godine, a to je išlo u prilog frankopanskoj koncepciji izgradnje »gradova« prilagođenih njihovom sistemu obrane feuda.

Ranosrednjovjekovni su gradovi bili raspoređeni tako da štite tokove rijeka uz koje idu komunikacije te planinske prijevoje, Grobnik i Trsat štite Rječinu, Badanj Dubračinu, Bribir i Novi Suhu Ričinu. Taj položaj zadržavaju i u doba provale Turaka.

Nakon bitke na Krbavskom polju u Vinodolu je u prvi plan došla tendencija za osuvremenjavanjem mreže vinodolskih gradina i osposobljavanjem za efikasnu obranu od turske vojske koja je upotrebljavala vatreno oružje, ali i dalje ostaju na svojim mjestima.

1.2. *Gradovi i gradine na frankopanskom feudu u Vinodolu od 13. do 16. stoljeća*

Svaki od vinodolskih gradova bio je na litici ili nad ponorom. Obično im je markantan, moćan »turan« s jasnim obrambenim funkcijama stisnut na ograničenom platou u sustavu tvrđavskog sklopa. Zidovi su mu stremili u visinu, a ispod ulazne kule je bila uglavnom ulazna presvođena veža kao u Novom, Bribiru, Trsatu i Grobniku. Komfor im je bio sporedna stvar, budući da im je masivnost i otpornost zidova prvenstvena odlika. Visoke zidine vinodolskih frankopanskih »turna« u izmijenjenom načinu ratovanja mogle su postati čak meta vatrenog oružja. U tom se periodu podgrađa gradova opasuju zidinama s tim da je obavezno obuhvaćena župna crkva kao što je slučaj u Grobniku, Bakru, Bribiru, Novom i Ledenicama. U »gradovima« rezidencijalnog tipa, neke vrste dinastičkih, kao što su Novi grad u Novom, Bakar i Grobnik, pojavljuju se ambicioznije inicijative. To je rezultiralo osuvremenjavanjem obrambene arhitekture u Novom, Grobniku i Bakru.

U morfološkom pogledu veoma je teško fiksirati silnice koje su utjecale na razvoj vinodolskih frankopanskih »gradova« i »turna«, a pogotovo je teško odrediti razvojne zakonitosti te arhitekture.[38] Već je u 13. stoljeću jasno izražen pojam »grad«, a ako se radi o »gradu« u kojemu rezidira knez postoji i pojam »dvor« u kojemu je »polača«, odnosno »sala«. U Zakonu se spominju i »crikve v gradu«. Prema tome »grad« je u Vinodolu utvrđeno prebivalište predstavnika feudalne vlasti smješteno na izabranom, prirodno ili umjetno zaravnanom položaju. Pod pojmom pak »dvor« podrazumijeva se kneževo prebivalište, središte frankopanske vlasti, a odluke vlasti se izriču u »sali« ili »polači« kao što je bio slučaj u Novom 1288. godine. Sve do pojave pravih

polača i dvoraca u drugoj polovici 17. st. kneževska je rezidencija obično u određenim dinastičkim gradovima, gdje za to ima mjesta kao što su primjerice Grobnik, Bakar i Novi. Za utvrđeni kaštel u Vinodolu kasnije se koristi u frankopanskim ispravama i naziv »turan«, termin preuzet vjerojatno s otoka Krka.

Iako su kasnoantičke utvrde prilimeskog sustava bile strateški veoma pomno smještene, vinodolski gradovi nisu svi građeni na njihovim temeljima, Badanj se potpuno napušta kao i Lišanj.[39] Tražilo se mjesto za povoljniji razvoj podgrađa, koje će osim u Bakru jedva doći do nivoa varoši. Na temelju strukturalne analize ostataka ruševina za gradnju frankopanskih gradova upotrebljavana je i građa napuštenih antičkih građevina, što je bio slučaj u Grobniku.

O vinodolskim »gradovima« u srednjem vijeku, a i kasnije, nedostaje slikovna građa preko koje bismo mogli stvoriti pojam o njima. Zahvaljujući Klobučariću, Valvasoru i Stieru sačuvali su nam se likovni prikazi Trsata iz 16. i 17. stoljeća.[40] O gradovima, kao što su Grobnik, Bribir, Novi i Bakar, dobivamo pojam preko tlocrta i presjeka učinjenih u 19. stoljeću,[41] a slikovite prikaze vinodolskih gradova pruža nam Hircov grafički suradnik Anderle,[42] a donekle i M. C. Crnčić, na svojim grafikama. Sve je to dragocjeno za naredni studij srednjovjekovne fortifikacijske arhitekture u Hrvatskoj.

Bez obzira kada su građeni vinodolski gradovi, leksičke oznake stila su oskudne, ali ono što postoji kronološki je veoma signifikantno. Arheološkim istraživanjima na gradini Badanj ustanovljen je romanički sloj, osobito u detaljima obrade kamenih dovratnika, načina zatvaranja ulaznih vrata, postavljanja vratnica i prelučenja nad prolazom.[43] Na utvrđenom ulazu u Ledenice prepoznajemo gotički »luk u šilj«, toliko osebujan u sakralnoj arhitekturi Vinodola, dok je renesansna leksika jače naglašena u vidu »miješanog stila« na gradu Grobniku, a i na ulaznim vratima u driveničku tvrđavu prepoznajemo renesansni luk. Sve to nije čudno kad znamo da Frankopani istodobno služe i kralja i dužda, pa su dotoci na njihovom feudu iz dva pravca, kopnenog i mediteranskog. Nadogradnje koje su u doba Zrinskih uređene na vinodolskim gradinama djela su talijanskih arhitekata, kao i one u Ledenicama kamo ovi stižu preko Vojne krajine.[44]

Uz najveće napore nije moguće odrediti što je starije u Vinodolu, naselje ili »grad«. Jasno je da uz kasnoantičke utvrde Lopar u Novom i Badanj (Ad Turres) ne postoje naselja te da je fortifikacija sama za sebe. U nekim srednjovjekovnim naseljima, kao što je slučaj s »Novim gradom« u Novom, grad prethodi naseljima. Negdje se ime »grada« prenijelo na grupu zaselaka, »villu«, kao što je slučaj s Grižanima koja se steru od planine do ušća Dubračine. Kasnije, u doba pojačanog turskog pritiska, kada se naselja s gradom, odnosno palačom i crkvom utaboruju, kao Ledenice, Novi, Bribir, Bakar, Hreljin i Grobnik, prenosi se pojam »grada« na cijeli areal opasan bedemima, budući da se unutar njega i živi po zakonitostima tvrđave.

Bitni sastavni dijelovi vinodolskih »gradova« zadržali su romanički koncept vremenski odrediv u 13. stoljeće. To je obavezna visoka prizmatična kula »turan« i pravilan pravokutni stambeni dio, što se lijepo razabire u Novom, Bribiru i Grobniku. Uz ove geometrijski pravilne sadržaje kasnije se adiraju nove građevine. Kašteli se moderniziraju u 16. i 17. stoljeću dodavanjem arkadnog hodnika i prislonjenih okruglih kula kao u Grobniku,

gradnjom velike baterijske okrugle kule u Bakru, dodavanjem »šala« u Driveniku i Ledenicama. Uz »turan«, »palaču« i kapelu u gradu su prisutni: oružarnica, gospodarski sadržaji i vodosprema.

Dodavanje novih sadržaja usko je vezano uz pretvaranje »gradova« u upravna središta, »kaštele«, osobito u 16. stoljeću, kad su doneseni urbari, a feudalizam ušao u viši stupanj gospoštijskih administrativnih ustrojstava. Novi administrativni činovnici, uglavnom Talijani na feudu Zrinskih zahtijevaju viši standard i postepenu veću stambenu udobnost, a tome teže i Zrinski u Grobniku i Bakru, a Frankopani u Novom. Na zidnim se platnima otvaraju prozorske niše na »klupicu«, dograđuju se pomoli na konzolama u koje se smješta kamin, sjedalice ili kućna kapela, dograđuju se »polače« i prostranija stubišta, kuhinje dobivaju kamenu napu nad ognjištem oko kojega je pristup sa triju strana, uvodi se grijanje u ženskim odajama, a sve je to bilo prisutno u Novom, Bribiru, Bakru i Grobniku.[45]

Ipak ostaje jasno diferencirano najstarije jezgro kao u Novom i Grobniku te Ledenicama, a ostalo, gospodarski i službeni sadržaji: oružarnica, spremišta hrane i žitnice, podrumi za vino, tamnice i obavezan dažnjak — vodosprema, dograđuju se sukcesivno i prema potrebi.

Od 16. stoljeća se grade obrambene poluokrugle prema unutra otvorene nepokrivene kule u kojima su bile postavljene ljestve preko kojih se penjalo na obrambeni hodnik. U driveničkoj gradini su dograđene tri »šale«, dok je ogromni okrugli obrambeni turanj vanjskim stubištem bio povezan s dvorištem. Komunikacija između katova morala je biti pomoću ljestava, slično kao i na krajiškim čardacima, drvenim stražarnicama građenim oko Ledenica. Na kruni zidina nisu sačuvani nadzidci i grudobrani, a postojeći na turnima u Novom i Bribiru su dodani u 19. stoljeću prilikom obnove. Uz zidove okrenute u pravcu turskih prodora postavljali su drvene ili kamene hodnike-vidikovce. Takav je bio bribirski »belveder«.[46] Za bočnu stranu grada od 16. st. dograđuju se niže polukružne iz uglova istupajuće čvrste utvrde, »rondeli«, postavljeni na najalergičnijim mjestima gdje je mogao uslijediti turski napad. Rondeli u Novom, Bakru i Grobniku odgovaraju baterijskoj kuli. Na prelazu između prizemlja i prvog kata na tim rondelima bio je postavljen poput polukružnog nabubrenog pruta kameni kordonski vijenac, tzv. »otok« (Novi, Bakar, Trsat).

1.3. *Gradovi, turni i utvrđene varoši od 16. st. do 1848.*

Osim Trsata svi su vinodolski kašteli nakon otkrivanja urote bili opljačkani i devastirani pa je trebalo dosta vremena da ih se dovede u prvobitno stanje. Razularena soldateska je čak poskidala kožne tapete u Novljanskom gradu, skidali su ključanice, okvire i mramorne ploče.[47] Tek prelaskom zaplijenjenih imanja u Vinodolu u ruke bečke Bankalne komisije dolazi do većih promjena i readaptacija, a to je bilo vrijeme kada je Turska u defanzivi, pa gradovi gube obrambeni značaj. U nekima od njih su smještena sjedišta kaštelanata kao u Bakru i Bribiru, a neki su bili krajnje zapušteni i prije, što je vidljivo iz zapisnika kod primopredaje zaplijenjenih imanja.[48]

Velike štete vinodolskim gradovima nanio je katastrofalni potres 1750. Tada je srušen Trsat, bila su velika oštećenja u Bakru, Hreljinu i Grižanima. Ukidanjem Vojne krajine prestaje važnost Ledenica čije se stanovništvo spušta u Nove Ledenice te se već polovicom 19. st. zaustavlja život u naselju,

nešto prije se to isto desilo u Hreljinu kad su njegovi stanovnici napustili gradinu i preselili se u Piket na Karolini.[49] Bolje uščuvani gradovi koncem 19. st. nažalost su prilagođeni novoj namjeni. Novi i Bribir su preudešeni u škole i općine upravo u vrijeme kada smo osnivali službu za zaštitu spomenika.[50] Trsat je kao vlasništvo maršala Lavala Nugenta pretvoren u muzej i porodični mauzolej, Grobnik u »Sokolanu«, a Bakar je mijenjao namjenu sve do danas.

2. REZIDENCIJALNA ARHITEKTURA

2.1. *Dvorci u Kraljevici*

Na vinodolskom posjedu Zrinskih i Frankopana povećana je građevna djelatnost u 17. stoljeću. Najizrazitiji primjeri za to su »Stari dvorac Zrinskih u Kraljevici«, nastao na početku 17. st. i tvrđava-rezidencija »Nova Kraljevica«, sagrađena polovicom 17. st. na kojoj su obrambeni elementi združeni s tipom »palaca«, dvorca. Tip obrambeno-rezidencijalnih zdanja Zrinski preuzimaju iz susjedne Slovenije, gdje su ona koncem 16. st. dobila svoja konačna obilježja.[51]

2.1.1. *Stari Zrinski dvorac u Kraljevici*

Nije utvrđeno kada su Zrinski podigli taj dvorac, ali je pretpostavka da je izgrađen nakon što je Petar Zrinski diobom imanja dobio Kraljevicu. Na građevini je, međutim, na kamenoj ploči uklesan natpis: +MCCCCLXXI OPVS. ELIE. E. (+1471 djelo Ilije E.).[52] Najvjerojatnije se radi o starijoj građevini koja je stajala na tom mjestu u veoma podesnoj luci. Zrinski su dvorac gradili sa svrhom da u njemu drže skladišta soli i ostale robe. Veliki korpus trokatne građevine okrenut sjeverozapadu s dvanaest prozora na svakom katu djeluje impozantno svojom masom, iako je zdanje jednostavno građeno. S unutrašnje strane su dva dvorišta, prvo okruženo s dvije strane arkadama u prizemlju polukružnih a na prvom katu eliptičnih lukova. U sredini je vodosprema na čijem je grlu uklesan natpis: C. P. A. Z. 1651. (comes Petrus a Zrino 1651). Vjerojatno je to godina većih pregradnji na dvorcu kad je mogao biti podignut još jedan kat s eliptičnom arkaturom. Stariju građevinu bismo morali tražiti na strani okrenutoj prema magazinu soli, današnjoj crkvi Sv. Nikole.

U drugom dvorištu, koje sa sjeverne strane zatvara duže krilo dvorca u čijem je prizemlju arkatura, nalazi se velika vodosprema. Svojstveno nekim arhitektonskim rješenjima iz 17. st. u kontinentalnoj Hrvatskoj arkade na prvom katu ove građevine su zazidane a u zidnim punjenjima su prozorski otvoreni obrubljeni kamenim doprozornicima. Svakako arhitekta tog dvorca treba tražiti među talijanskim graditeljima koji su kretali od Lombardije i Veneta preko Furlanije u pravcu Graca, Slovenije i kontinentalne Hrvatske od konca 16. i tijekom cijelog 17. stoljeća.

2.1.2. *Dvorac »Nova Kraljevica«*

Dvorac »Nova Kraljevica« nije stan kapetana nego rezidencija feudalnog dinasta izgrađen »ex fundamentis et sumptuoso opere«. Već god. 1653. u

Kraljevici boravi knez Petar Zrinski i naziva rezidenciju »našom Kraljevicom«. Naziv »Novi Zrinski grad« ili »Nova Kraljevica« sreće se god. 1665. Veliki korpus dvorca postavljen je, za razliku od Starog dvorca, izvan središta naselja, pravokutno je dvorište zatvoreno sa četiri jednakovrijedna jednokatna trakta, prizemlja su namijenjena internom gospodarstvu i obrani, na katu su sobe za stanovanje. Oko dvorišta teče arkadni hodnik, donje su arkade na zidanim stupcima, na prvom katu su razvučeni lukovi arkada koje nose stupovi s toskanskim i jonskim glavicama. Na »Novoj Kraljevici« je jasna razlika obrambenih i stambenih dijelova, nema kompromisa sa starim shemama. Okrugle kule na uglovima povećavaju masu, čine arhitekturu plastičnijom. One su ovdje logične i organski srasle sa četiri trakta. Prirodno je da je knez, kasniji ban Hrvatske, oženjen Frankopankom, za gradnju svoje rezidencije morao dovesti priznatog arhitekta iz Veneta da mu sagradi građevinu dostojnu njegova ugleda i njegove ekonomske moći. »Nova Kraljevica«, iako građena po shemi utvrde-rezidencije preuzetoj iz visoke renesanse, nosi u odnosu na arhitekturu alpskog zaleđa nove mediteranske oznake. Dvorište je razvučeno u pravokutnik, u sredini je okruglo barokno grlo vodospreme nabreklih oblika suprotno koncepciji grla podrezanih uglova iz ranijih epoha. Plasticitet jonskih glavica stupova arkature i ovoga raskošno oblikovanog grla s grbovima Zrinskih i Frankopana te elegantna raširenost i lakoća lukova arkada na prvom katu, odraz su novog strujanja u arhitekturi. Bio je to luksuzan dvorac s »palačama« ukrašenim kožnim pozlaćenim tapetima, mramornim kaminima, podovima složenim od mramornog mozaika, s okvirima oko vrata od crnog i bijelog mramora.

Od tog dvorca ostali su zidovi i pokoji detalj. Golemi kubus dvorca dominira ulazom u Bakarski zaljev, sa svih je strana jednako uočljiv, osjeća se da je za njegov smještaj po baroknoj logici izabrano mjesto sa sračunatim vizurama.

Zrinski su u doba gradnje »Nove Kraljevice« bili u prisnim vezama s Venecijom, njihovi feudalni službenici bili su mahom venecijanskog ili venetskog porijekla, »kapetan od oružja Njegove Ekselencije« Franjo Frankulin bio je porijeklom iz Venecije, u Bakru su se u okviru jadranske politike Petra Zrinskog nastanili talijanski trgovci. To i jest razlog da je arhitekt došao neposredno, stoga u dvorištu dvorca nema prerađenih elemenata, oni su izvorni i suvremeni za drugu polovicu 17. stoljeća. Ova je arhitektura oslobođena tvrđavske težine i gustoće arkadnih lukova, što je karakteristično za arhitekturu »Stare Kraljevice«, građene u tradiciji rezidencija 16. i prve polovice 17. st. u Sloveniji i kontinentalnoj Hrvatskoj.[53]

2.2. *Dvor Frankulinovih i »Podvorac« — Marof na Grobniku*

2.2.1. *Dvor Frankulinovih na Grobniku*

Inspiriran »Novom Kraljevicom« Franjo Frankulin, »kapitan nad svimi primorskimi podložniki«, gradi svoju rezidenciju, očito u želji da oponaša standard svoga gospodara Petra Zrinskog. Za arhitekturu Vinodola veoma je tipičan Frankulinov ladanjski dvor na Brajdi izvan gradskog jezgra Grobnika, datiran u 1660. godinu. Pod ovim oznakama još je uvijek tipična renesansna građevina. To je skladno ostvarenje po zakonu zlatnog reza uz do-

sljednu primjenu modularnog sistema zrcalne kompozicije. Građevina je čisto geometrijsok tijelo na kojemu je oblikovanje zida oblikovanje geometrijskog tijela. Iako daleko u 17. st. Frankulinov ladanjski dvor je tradicionalna arhitektura koja svoje uzore crpi u susjednoj Rijeci i u Bakru, gdje se dugo zadržala renesansna statičnost uravnoteženih horizonata i vertikala s izjednačenim odnosom otvorenih i zatvorenih dijelova. Građevina nastaje kad i »podvorac« na Grobničkom polju. Iako građevina manjih dimenzija dvor Frankulinovih je veoma kvalitetna arhitektura koju je vjerojatno gradio talijanski arhitekt.

2.2.2. *»Podvorac, marof na Grobničkom polju*

Koncem 16. st. Juraj Zrinski daje ideju za gradnju »Podvorca« na Grobničkom polju (1599). Radi se o ladanjskom marofu za gospodarstvo. Tek je Petar Zrinski počeo 1660. graditi taj zamišljeni gospodarski dvor, koji je dovršen 1685. Ovu građevinu puk naziva »Majur«. Tlocrt građevine je tipičan renesansni pravokutnik s okruglim ugaonim kulama na pročelju, struktura je geometrijska, kubus i dva valjka u okomitom položaju uravnoteženih funkcionalnom povezanošću vodoravnog i okomitog volumena i pravilnom definiranošću unutrašnjeg prostora. Ulazni i izlazni otvor naglašavaju simetralu i zrcalni odnos masa. Obje kule imaju više dekorativni značaj iako su u doba kad je »podvorac« zamišljen (1599) morale imati i obrambeni. Prvi je kat piano nobile, u kojemu je morala biti »palača«, no danas je pregradnjama sve uništeno. Kamena dekoracija ulaza i prozorskih otvora tipična je renesansna. Toj građevini nedostaje zatvoreno arkadno dvorište, to je zapravo mala »curia in mode fortalitii«, karakteristična za tip »podvorca« koji Zrinski grade na svom feudu kad izlaze iz skučenih vinodolskih i goranskih burgova na ladanjske posjede u ravnici ili uz more, utvrđenog kulama za slučaj iznenadne opasnosti. Tipološki je najbliži »Novoj Kraljevici«. »Majur« je više središte poljoprivredne ekonomije, srastao s krajolikom i u neposrednoj je vezi s agerom poput istarskih kaštela.[54]

2.3. *Biskupske rezidencije u Novom Vinodolskom*

Potkraj 18. st. dva Novljana postaju senjsko-modruški biskupi: Ivan Krstitelj Kabalin (1773—1778) i Ivan Krstitelj Ježić (1789—1833). Oni u Novom grade nove rezidencije u kojima uglavnom i borave te daju izgled doličan funkciji koju obnašaju. Obje rezidencije, »Prepožitura« i »Biskupija«, građene su na izdisaju baroka, ali nose u sebi veliku draž provincijalnog.

2.3.1. *»Prepožitura«*, manja kurija zabatom okrenuta prema cesti, s pročeljem prema bujnom vrtu, srasla je još uvijek s pejzažom. Nad ulazom u dvorište je grb biskupa Kabalina, u dvorištu je arkatura na kojoj počiva veranda duž cijelog pročelja. Vrata i prozori ukrašeni su profiliranim lučnim nadstrešnikom ispod kojeg su plitke palmete izvedene rukom pučkog klesara. Raspored prostorija je zrcalan po uvriježenoj shemi koja se tradicionalno povlači još od renesanse. Obrasla u primorsko zelenilo ova je kurija jedinstven primjer »domaće« arhitekture nobilnih pretenzija, sagrađena oko 1775. godine.

2.3.2. »*Biskupija*«, rezidencija biskupa Ivana Krstitelja Ježića na Trgu »Precrikva« iz konca 18. st., osebujna građevina razvučenim zabatom okrenuta prema crkvi. Svojim pročeljem zatvara jednu stranu prekrasnog trga oko kojeg se okuplja cjelokupna zajednica. Njeno vodoravno i okomito podijeljeno pročelje s ornamentima plitkih palmeta i sunčanom urom na sredini odraz je provincijskog ukusa i sklonosti da se bojom i strukturom žbuke oživi oplošje. Graditelja ove arhitekture je vjerojatno u Novi doveo biskup Ježić iz Senja.[55]

3. SAMOSTANSKA ARHITEKTURA

Na frankopanskom feudu u Vinodolu izgrađena su u 15. st. tri samostanska sklopa, kao zaklade vlastelina. U Novom na Ospu i na ušću Dubračine u Crikvenici Frankopani podižu pavlinske samostane, a na Trsatu franjevački samostan. Sva su te samostanska sklopa građena u prvoj fazi kao jednostavne stambene građevine namijenjene mnogoljudnoj zajednici. Pravila reda nisu dozvoljavala luksuz, to su mišljene, jednostavne organizacije u kojima su znalački stupnjevani svi dijelovi sklopa i gdje su se graditelji tradicionalno držali ustaljene sheme organizacije prostora u četvorokutu kojemu je jednu stranicu činila crkva. Unutar tih sklopova obavezno je četvorokutno dvorište s vodospremom i arkadama oko klaustra. Prostori tih građevina podignutih na dva kata s neobično niskim stropovima raspoređeni su na prostorije za individualni i kolektivni boravak te za gospodarske i odgojne djelatnosti.[56] Jednostavnost tih građevina ovisila je i o štedljivosti benefaktora pa je stoga odsutna arhitekturna plastika na pročeljima ili na arkaturama. Akcentirana su jedino grla vodosprema na Trsatu i u Crikvenici. U pavlinskim sklopovima crkve su postavljene na južnoj strani, dok je na Trsatu crkva smještena po srednjovjekovnoj shemi na sjevernoj strani sklopa. U doba baroka došlo je do inovacija i većih građevinskih zahvata. U 17. st. popraivljen je izgorjeli dio starog franjevačkog samostana na Trsatu i dograđen onovo krilo. Tom je prilikom izgrađen klaustur s arkadama na stupovima. Unutar hodnika su u lunetama freske iz života Bl. Dj. Marije, ali sve još nosi obilježja u renesansi prihvaćene sheme klaustara na području Kvarnerskog zaljeva. Tek će grlo vodospreme dodati toj strogoj koncepciji baroknu oblinu i nabubrenost.[57] U 18. st. u pavlinskom samostanu u Crikvenici uređuje se vodosprema u klaustru i dobiva još jedno grlo 1729, a tada bi se mogao datirati i ulazni portal u samostanski vrt na čijoj je atici smješten pavlinski grb. Samostanska zgrada na Ospi u Novom Vinodolskom je aterirana kada se gradilo groblje, samo njezin istočni zid još stoji kao romantična ruševina obrasla bršljanom.

4. GRADSKA ARHITEKTURA

Učvršćenjem mira na Kvarneru, a osobito nakon diobe imanja, Zrinski feud u Vinodolu postaje značajan gospodarski faktor. Kao službenici vinodolskih posjeda Zrinskih doseljavaju se iz Venecije obitelji Cikulini, Rigoni, Giovanelli, Strassoldo, Tetazzi i Bonifacetti. Među njima su se isticale obitelji Čikulin i Frankulin koje su upravljale Vinodolom nakon diobe imanja Zrinskih, 1649. Ti doseljenici, žele li biti upisani među bakarske građane, dužni su sagraditi kuću koju im gradi obično njihov majstor, a ne više do-

maći »proto«. Njihovo doseljavanje pospješilo je izgradnju u 17. st., no još se uvijek gradnja gomila unutar moenija. Dva su stoljeća u gradu, stegnutom opasačima zidina, građani dizali po jedan kat, povećavajući tako stambeni prostor. Ta nadogradnja nije bila otežana stilskim različitostima, jer se u 17. st. gradilo standardno, ponekad je ta arhitektura u Bakru bila označena samo grbom ili jačim dovratnikom. Ti su dovratnici pri dnu ukrašeni kvadrom u obliku brušenog dijamanta, iznad vrata je poluobli jastučić oblikovan baroknom mekoćom. Najčešće su anonimni kreatori tih ambijenata bili autori izrade i ukrasa ovih kuća kojima su humanost i građanska sigurnost bile osnovne komponente. Bogatija je arhitektura bila uglavnom usredotočena oko malih trgova, koji su u tom zgusnutom tkivu igrali značajnu ulogu, na njima se najviše osjetio novi barokni duh u arhitekturi. Takav je slučaj na malom trgu pred »Rimskom kućom«, gdje su začelja kuća s otvorenim arkadama optakala trg kao veliko dvorište zasađeno bujnim stablima.

Kontinuitet prosperiteta na feudu Zrinskih u Vinodolu zaustavljen je nakon Petrove pogibije 1671. i ovaj će se kraj oporaviti tek poslije 1749, kada Vinodolska imanja prelaze pod bečku Bankalnu komisiju, odnosno nakon osnivanja tršćanske Trgovačke intendancije i tzv. »Austrijskog primorja« godine 1754, kad je kontinentalna politika Habsburgovaca ustupila mjesto jadranskoj orijentaciji.

Početkom 18. st. s Vinodolskim primorjem se srednjoevropsko kopno povezuje prometnicama. Grade se nove luke u Bakru, Kraljevici i Novome, kamo se slijevao promet između Panonije i mora. To odmah povlači i izgradnju pratećih građevina. U Bakru se izdvojila grupa građana koja svom potomstvu osigurava naobrazbu, gradovima i lukama su trebali činovnici, oficiri, carinici i lučki kapetani. Riječka isusovačka gimnazija glavno je učilište u kvarnerskom trokutu, gdje se stvara nova inteligencija. Stoga je u 18. st. recepcija baroknog izraza tekla brže, jer je kulturna klima dorasla prihvaćanju stilskih novina, a to se prvenstveno može zahvaliti trgovačkim vezama Rijeke i Vinodolskog primorja s Trstom, odnosno sa Srednjom Evropom. U Rijeku pristižu umjetnici i obrtnici iz Furlanije i predalpskog zaleđa, u njoj djeluju vlastiti arhitekti koji su svoj talent razvili upravo u toj sredini. Oni se kreću između Rijeke i Karlobaga te je barokna arhitektura nastala na Vinodolskom primorju, osobito u Bakru, ravna djelima u kontinentalnoj Hrvatskoj.

Bakarski je patricijat uvidio novu situaciju te od druge polovice 18. st. srećemo patricije kao brodovlasnike, manufakturiste i industrijalce. Izvan zidina Bakra na »Primorju« grade se novi dijelovi grada. Tršćanska intendancija nastojala je Vinodolsko primorje čvrsto vezati uza svoju upravu. Kad je Rijeka pripojena Hrvatskoj u sastav severinske županije ušle su 1777. vinodolske luke Bakar, Bakarac i Kraljevica, gdje se odmah osjeća novi građevinski zamah.

4.1. *Palače i patricijske kuće*

»Palač« je veoma velika građevina. Gradio ju je prije 1701. grof Antun Adelmo Petazzi, carski kapetan. Danas je to kubična građevina bez osobitih znakova stila. Vjerojatno se kao masa impresivno doimala kad je bila izolirana na obali kad ju je na planu grada Bakra iz 1701. ucrtao Gabriel Bodenehr iz Augsburga. Na tom nacrtu »Palač« je imala na uglovima kule i tri krila.

Od tih kula sada nema traga. To i jest razlog da ju se ne tretira kao dvorac ili kuriju.[58]

Zgrade na bakarskom »Primorju«, 1787, u posve novom dijelu grada, sagrađene su u terezijanskom i jozefinskom razdoblju. Smještene uz obalu s vidikovcem prema zaljevu te patricijske i brodovlasničke kuće nose oznake mode vremena kakve su u novom dijelu Rijeke. Na njima se sprežu barokna i klasicistička leksika izvedena često veoma pojednostavljeno. Kuće na »Primorju« su visoke, uske, s obveznim balkono mi mansardom, nad ulazima u kuću ili u dvorište patricijski je grb izveden u bogatu reljefu, tako da su menzole i taj grb najčešće jedini plastični ukras. Bakarsko »Primorje« kao urbanistička sekvenca djeluje organizirano i planski, to nije više arhitektura nastala sukcesivnom aglomeracijom kao u starom dijelu Bakra. Ovaj potez djeluje svojim jednostavnim otmjenim pročeljima elegantno. U harmoničnom skladu s tim potezom jest izolirana zgrada ljekarne na kojoj je arhitekt u središnjem dijelu vertikalno koncentrirao plastični dekor stavivši iznad portala nabrekli košarasti balkon nad čijim se ulazom krili reljefni ukras palmete koji seže do vijenca. Užlijebljeni potkrovni vijenac koji opasuje cijelu zgradu definira ovu arhitekturu sklasnih harmoničnih proporcija. Ta je zgrada jedno od najljepših ostvarenja poznog baroka u Hrvatskom primorju, ona očito nije djelo običnih »prota«, nego arhitekta koji se izvrsno snalazio unutar stilskih strujanja na koncu 18. stoljeća.

Ulazni portal u palaču Battagliarini na drugom kraju »Primorja« nastao je u isti čas kad i Stara apoteka, no on je shvaćen racionalistički jednostavno s natpisom »STUDIO ET LABORE« kao nekom vrstom devize vremena. Duboke sljubnice između glatkih kvadara koji se nad lukom lepezasto šire i balustrada na zaključku izazivaju na tom portalu jake prodore svjetla i sjene i monumentaliziraju ulaz na stepenište koje vodi prema jednostavnom glatkom pročelju. Ludwig Salvador za ovaj je sklop rekao da je izveden s »plemenitim ukusom« i da »nevjerojatno liči na Italiju«. Taj ulaz stvarno dočekuje kao prilaz u neku ladanjsku vilu, jer je zgrada zidom odvojena od okoliša.[59]

U neoklasicističkom stilu sagrađena je kuća Caruseo na Trgu Standarca, koja je doživjela znatne promjene. Na potezu »Primorje« veliki je kameni zdenac »Stenica«, prema kojemu se spuštaju stepenice a zaokružen je oblim kamenim zidićem što je ukrašen kamenom kuglom. Iz duboke niše izvire voda koja prolazi kroz dva mala bazena priređena za pranje rublja. Taj zdenac, sigurno izrađen po projektu nekog gubernijalnog inženjera, usko je povezan uz Palaču Petazzi, koja je smještena nad njim.

4.2. *Pučka varoška arhitektura*

U Vinodolu su se razvila naselja uz utvrđene gradove i turne, varoši, kao što je slučaj na Trsatu, u Novom Vinodolskom, Ledenicama i Grobniku. Arhitektura tih naselja nosi osebujna obilježja i to danas daje naseljima gdje je dobro sačuvana i njegovana (Selce) posebne vrijednosti. Zbijene duž kala (Bribir, Novi — Mošuna, Selce — Dvorac, Trsat — Varoš) te građevine podignute od kamena s vanjskim stubištem nazvanim »shod« predstavljaju unutar pučke arhitekture posebnu varijantu, budući da su se zaustavile između seoske i gradske arhitekture. Autohotna polururalna naselja (Bribir) sačuvala su sve osobine redanja zgrada ispred kojih je kamenim zidom zatvo-

reno malo gospodarsko dvorište. Jedini dekorativni ukras na tim zdanjima koja se vrstimice redaju uz uske kale su portuni s polukružnim kamenim, često datiranim lukovima i pokojim ukrasom. Uz tu se arhitekturu uklapala i pokoja čisto varoška javna građevina, koju su umjesto domaćih graditelja zidali kraljevski paliri, kao što je Harmica i župni stan u Selcu.

U Grobinštini je selo Lukeži u kojemu je od vremena Zrinskih razvijeno mlinarstvo i pilanarstvo.[60] Bogati posjednici grade stambene objekte po uzoru na kuće u Rijeci, bizarnih rješenja, tako da se ispod cijele jedne kuće proteže volta između dvije prometnice te dobiveni prostor ruši granice između ceste i stambenog objekta, dok je začelje kuće otvoreno arkadama koje imaju dekorativan značaj i veću osvijetljenost prostorija u kući. Moglo bi se ovu arhitekturu okarakterizirati zbog snažnih svijetlo-tamnih ruptura baroknom, ali je po svoj prilici nastala na osvitu 19. stoljeća.

Početkom 19. st. izgrađeno je i nekoliko župnih stanova u Selcu (srušen), u Dramlju (1812) i Grižanima (1826) koji, također, predstavljaju arhitekturu prilagođenu mjeri mjesta za koju su građeni.

Osebujna je arhitektura kuća pomoraca u Kostrenama, na koju je izvršila utjecaj gradska arhitektura Bakra i Rijeke, ali i preuzeti mediteranski uzori od strane pomoraca koji su se kretali u cirkummediteranskom kulturnom krugu.

5. ARHITEKTURA VINODOLSKOG LADANJA

U pravom smislu u Vinodolu nema klasične seoske arhitekture. Jedino su gospodarske građevine ostale često na nivou praoblika i takve su se zadržale negdje do nedavno (Bribirska šuma), a negdje još postoje (Grobnički dvori). Stambena arhitektura na vinodolskom ladanju tipološki se može podijeliti na arhitekturu selâ u Dolini, arhitekturu selâ uz cestu Karolinu i arhitekturu u Grobinštini. Materijal za gradnju je kamen, zidovi su uglavnom žbukani, a krov je pokriven kanalicama.

5.1. *Stanovi i dvori vinodolskih stočara*

Stanovi su pastirska naselja u Bribirskoj šumi, koji su u današnje vrijeme uglavnom pretvoreni u ljetnikovce vlasnika. Obično su grupirani (Maševo), a bili su u punoj funkciji u doba ispaše. To su trajne kamene nastambe određenih porodica, kvadratnog tlocrta kojima je jednoprostorna slavenska stambena jedinica arhetip. Jedino su bribirski stanovi građeni na kat, u prizemlju su prostorije za stoku i oruđe, a na katu za ljude. Dvori su oblik čobanskih nastambi u Grobinštini uglavnom oko Obruča. Dvor je identičan jednodjelnoj slavenskoj nastambi, a zemljište na kojemu se nalazio zvalo se mošuna (Mošuna — Novi Vinodolski — ulica u starom gradu). Dvori su se nadograđivali pa su nastala čitava čobanska naselja (Pobojišće na potoku Zala).

5.2. *Arhitektura Vinodolskih naselja*

Naselja u Dolini su uglavnom grupirana, arhitektura je čvrsta i jednakih je često osobina kao i varoška (Grižane, Bribir — Bribirština). Kuće su u dvorištima zatvorenim visokim zidom, stubište je otvoreno, vanjsko, ispod

kojega su jedna ili dvije volte. Taj tip arhitekture je mogao doživjeti utjecaje i većih središta preko feudalnih namjesnika i komorskih činovnika, koji su baroknu kuću prilagodili skromnim uvjetima Vinodola (Marčiljevo). Kuće su uvijek osunčane, prozorski su otvori maleni i ritmično raspoređeni, tri ili pet. Jedini ukrasni detalji na toj arhitekturi su naivno izvedeni kameni reljefi na portunima koji često na ključnom kamenu nose monogram vlasnika i godinu izgradnje. Ova su naselja veoma stara.

Naselja uz ceste su mlađa, u Triblju srećemo arhitekturu širokih zabata, a osobito je osebujna arhitektura koloniziranih naselja uz cestu Karolinu, građena po projektu inženjera Weissa. Kuće su okomito okrenute na cestu, ukopane su te im je ulaz sa ceste u prizemlju, koje je ustvari prvi kat. Svaka kuća ima visokim zidom zatvoreno dvorište s gospodarskim zgradama (Krasica, Meja, Praputnjak, Piket-Hreljin). U novom naselju Piket-Hreeljin starije kuće uz Karolinu su istog tipa, ali se u središtu mjesta uz crkvu diferenciraju kuće ambicioznijeg izgleda i volumena. U Grobinštini se pojavljuje oblik grupiranih naselja (Martinovo selo) u kojima je arhitektura građena kao i u Vinodolu, dok ima i naselja uz cestu (Crnik, Čavle, Orahovica) u kojima prevladava prizemnica s malim cvjetnjakom pred kućom.

BILJEŠKE

[1] Matejčić, R.: Spomenici sakralne arhitekture u Selcu, u: Selce, turistički razvitak, Turističko društvo Selce, Selce 1986, str. 240.

[2] Marochino, I.: Grad Bakar kroz vjekove, Bakar 1982, str. 153.

[3] Laszowski, E.: Gorski kotar i Vinodol, Zagreb 1923, str. 112.

[4] Matejčić, R.: Nav. rad, str. 240.

[5] Klaić, N.: Vinodol od antičkih vremena do knezova krčkih i Vinodolskog zakona, Hist. arhiv Rijeka, Poseb. izdanje 9, Pazin — Rijeka 1988, str. 112.

[6] Matejčić, R.: Pregled kulturno-povijesnih spomenika Vinodola, I, Arheološki spomenici i rezultati istraživanja u Vinodolu, Vinodolski zbornik II, Crikvenica 1981, str. 331; Pavličević, D.: Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama, Vinodolski zbornik II, Crikvenica 1981, str. 344.

[7] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 254.

[8] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 210.

[9] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 210—211.

[10] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 114.

[11] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 225; Bolonić, M.: Samostani i patronat u senjskoj biskupiji, Senjski zbornik V, 1971—1972, str. 219—318.

[12] Lentić, I.: Specijalnost arhitekture pavlinskih sakralnih objekata u Hrvatskoj u doba baroka, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, XXIV, 4, 1977, str. 17—36.

[13] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 114; Cvekan, P.: Trsatsko svetište Majke Milosti i Franjevci njeni čuvari, Trsat 1985, str. 71—110.

[14] Pavličević, D.: Gjuro Szabo o Novom Vinodolskom i okolici, Vinodolski zbornik III, Crikvenica 1983, str. 451; Pavličević, D.: Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama, Vinodolski zbornik II, Crikvenica 1981, str. 349. Tlocrt srušenog pavlinskog samostana u Novom iz 1852.

[15] Fučić, B.: Glagoljski natpisi, Djela JAZU, Knjiga 57, Zagreb 1982, str. 253, 286.

[16] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 254; Pavličević, D.: Gjuro Szabo o Novom Vinodolskom i okolici (1918), Vinodolski zbornik III, Crikvenica 1983, str. 443; Fučić, B.: Nav. djelo, str. 254; Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 233.

[17] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 173.

[18] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 365 i 267.

[19] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 286.

[20] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 106.

[21] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 154.

[22] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 173.
[23] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 170.
[24] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 72.
[25] Fučić, B.: Nav. djelo, str. 73.
[26] Matejčić, R.: Barok u Istri i Hrvatskom primorju, u: Barok u Hrvatskoj, Liber, Zagreb 1982, str. 470—473.
[27] Marochino, I.: Nav. djelo, str. 153—157.
[28] Marochino, I.: Nav. djelo, str. 161.
[29] Na stupovima lijevo i desno od ulaza su memorijalni natpisi koji pružaju te podatke.
[30] Marochino, I.: Nav. djelo, str. 68, bilješka 27.
[31] Matejčić, R.: Crikvenica područje općine, Privredni vjesnik Zagreb, Turističke monografije br. 12, Zagreb 1987, str. 65 i 68.
[32] Matejčić, R.: Nav. djelo, str. 67.
[33] Matejčić, R.: Spomenici sakralne arhitekture u Selcu, u: Selce turistički razvitak, TDS, Selce 1986, str. 244.
[34] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 265.
[35] Matejčić, R.: Od kapele do samostana, Sklop samostan i crkva Gospe trsatske na trsatu, Naša Rijeka, br. 105, god. IX, rujan 1987, str. 12.
[36] Matejčić, R.: Nav. rad, Vinodolski zbornik II, 1981, str. 309—319.
[37] Matejčić, R.: Sedam godina rada na istraživanju Liburnijskog limesa, Osječki zbornik XII, Osijek 1969, str. 26.
[38] Horvat, A.: Grad, Hrvatska, ad vocem, Likovna enciklopedija Jugoslavije, JLZ, agreb 1984, I, A—J, str. 482—483.
[39] Matejčić, R.: Gradina Badanj kod Crikvenice, Jadranski zbornik, sv. X, Pula — Rijeka 1978, str. 237—263; Matejčić, R. i Faber, A.: Izvještaj o stanju gradine Lopar u Novom Vinodolskom, Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske, br. 2, 1963, str. 44—47.
[40] Kobler, G.: Memorie per la storia della liburnica città di Fiume, Tom II, Fiume 1896, str. 35; Szabo, Gj.: Sredovječni gradovi u Hrvatskoj i Slavoniji, Zagreb 1920, str. 185.
[41] Historijski arhiv Rijeka, JU-49, kut. 5.
[42] Hirc, D.: Hrvatsko primorje, Zagreb 1899.
[43] Matejčić, R.: Gradina Badanj kod Crikvernice, Jadranski zbornik, sv. X, Pula — Rijeka 1978, str. 247—260.
[44] Šumi, N.: Arhitektura šesnajstega stoletja na Slovenskem, Ljubljana 1966, str. 36 i 42.
[45] Nayrt Grobnika iz bečkog Ratnog arhiva učinjen 1877. posjeduje u kopiji Mjesna zajednica Grobnik, Odbor za obnovu kaštela Grobnik.
[46] Brozović, B.: Vinodolska knežija i morska kupališta, Zagreb 1938, str. 23—24.
[47] Laszowski, E.: Razgrabljene stvari grofova Petra rinskog i Franje Krsta Frankopana i njegovih pristaša, Starine JAZU, knjiga 41, Zagreb 1948, str. 194.
[48] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 188.
[49] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 162—2163 i 265.
[50] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 217; Pavličević, D.: Novi i okolica na starim kartama, crtežima i slikama, Vinodolski zbornik II, Crikvenica 1981, str. 347; Isti: Gjuro Szabo o Novom Vinodolskom i okolici, Vinodolski zbornik III, Crikvenica 1983, str. 443.
[51] Deanović, A.: Dvorac, ad vocem, Rnciklopedija likovnih umjetnosti, JLZ, Zagreb 1962, Tom II, D—Ini, str. 435—437.
[52] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 170.
[53] Matejčić, R.: Barok u Istri i Hrvatskom primorju, u: Barok u Hrvatskoj, Liber, Zagreb 1982, str. 415—419.
[54] Laszowski, E.: Nav. djelo, str. 72, 82, 86, 88; R: Dvorac, ad vocem, Enciklopedija Jugoslavije, Tom, 3, JLZZ, agreb 1958, str. 188—189.
[55] Matejčić, R.: Nav. dnjelo, str. 431.
[56] Lentić, I.: Nav. rad, str. 20.
[57] Matejčić, R.: Nav. djelo, str. 472.
[58] Marochino, I.: Nav. djelo, str. 166.
[59] Matejčić, R.: Nav. djelo, str. 430.
[60] Rački, A.: Zabilježbe iz povijesti gospoštije Grobnik, Rijeka 1948, str. 41.

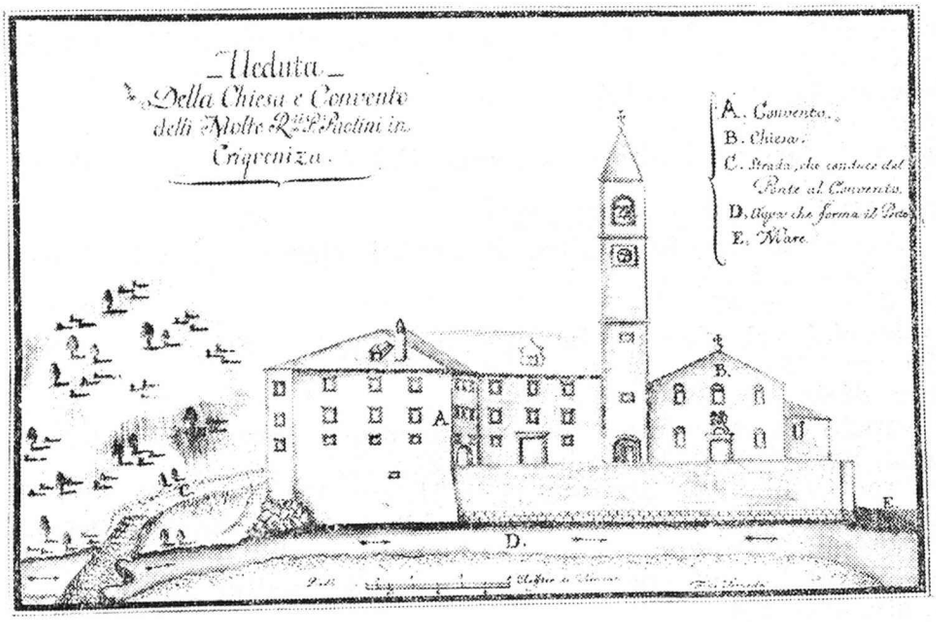

Crikvenica — Samostan i crkva pavlina, F. de Verneda, 1787. Državni arhiv Mađarske, Budimpešta — Sig. S-12, Div. VIII, N° 259.

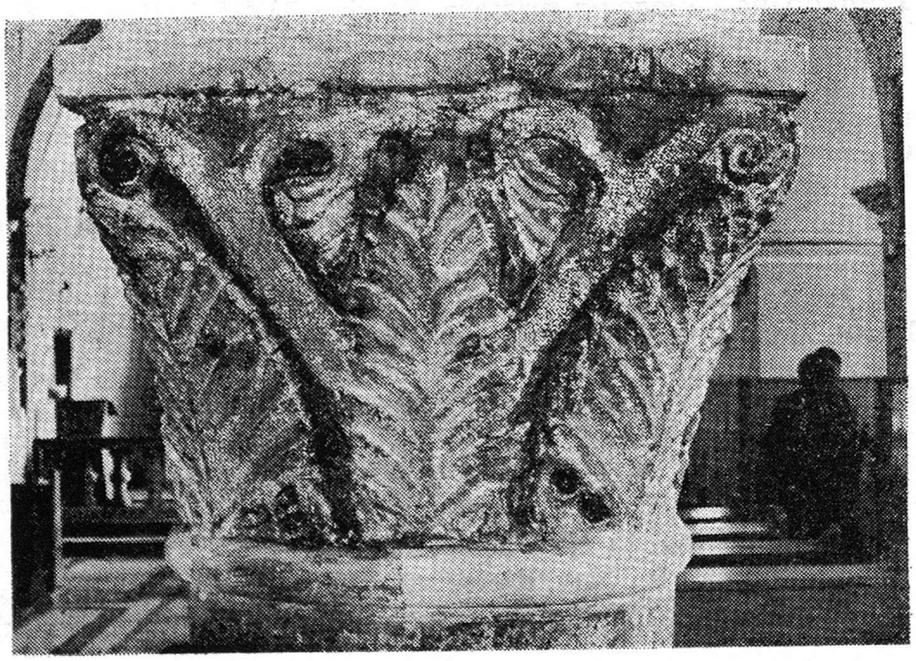

Crikvenica — Crkva Uznesenja Marijina (ex pavlinska), romanički kapitel iskorišten kao držač kora

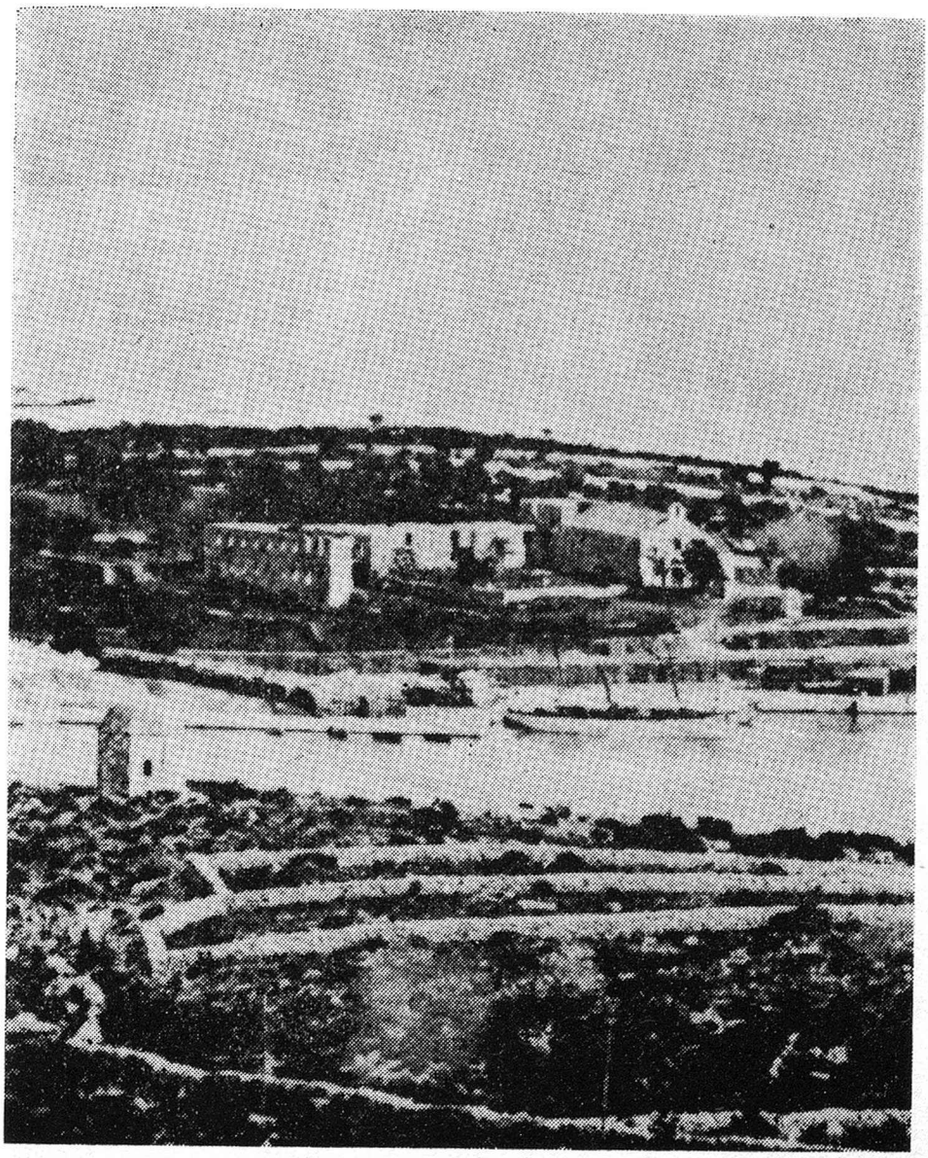

Novi Vinodolski — Crkva Sv. Marije na Ospi i ruševine pavlinskog samostana

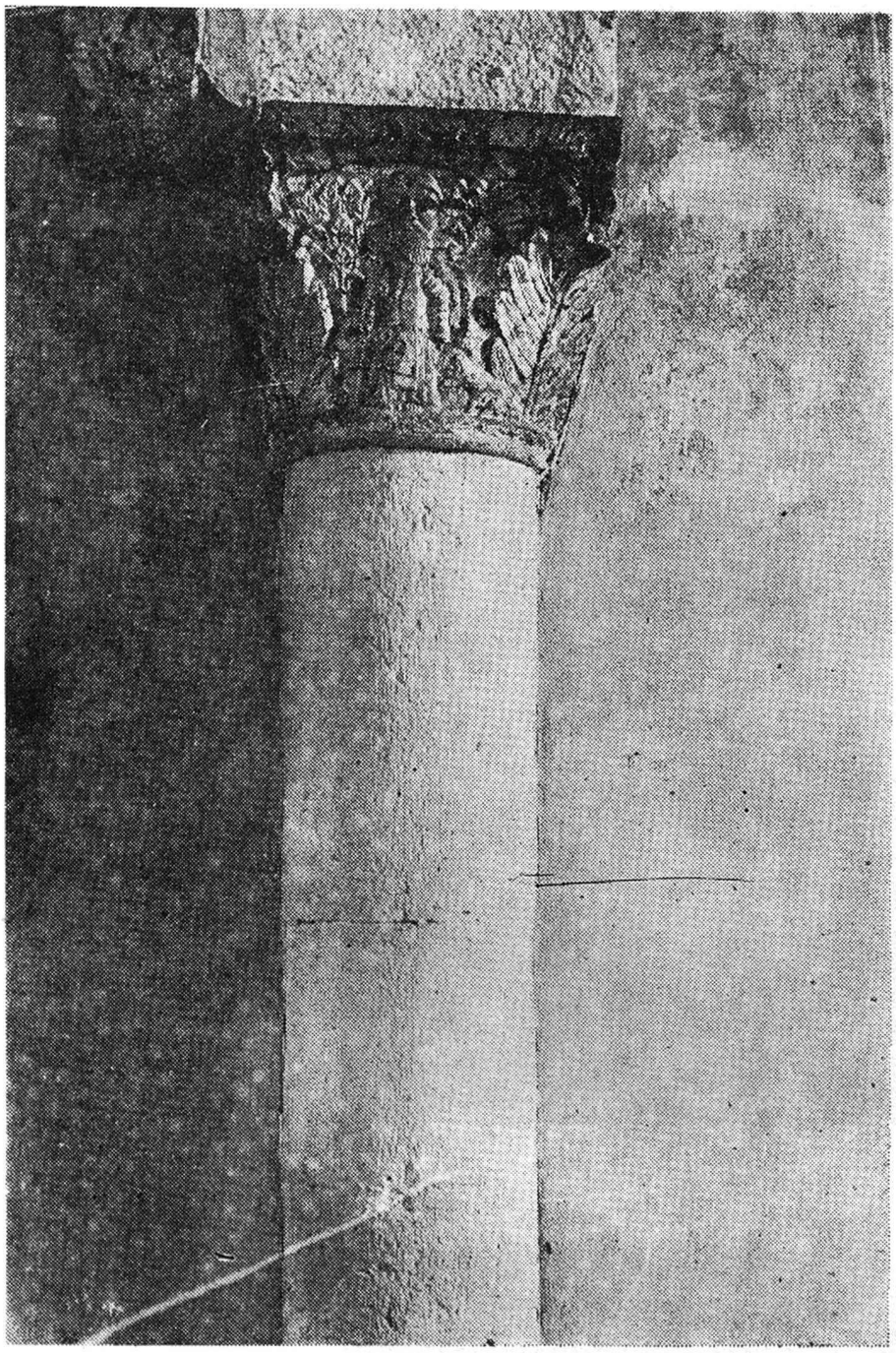

Novi Vinodolski — Crkva Sv. Marije na Ospi, kapitel s prikazom sv. Antuna Pustinjaka

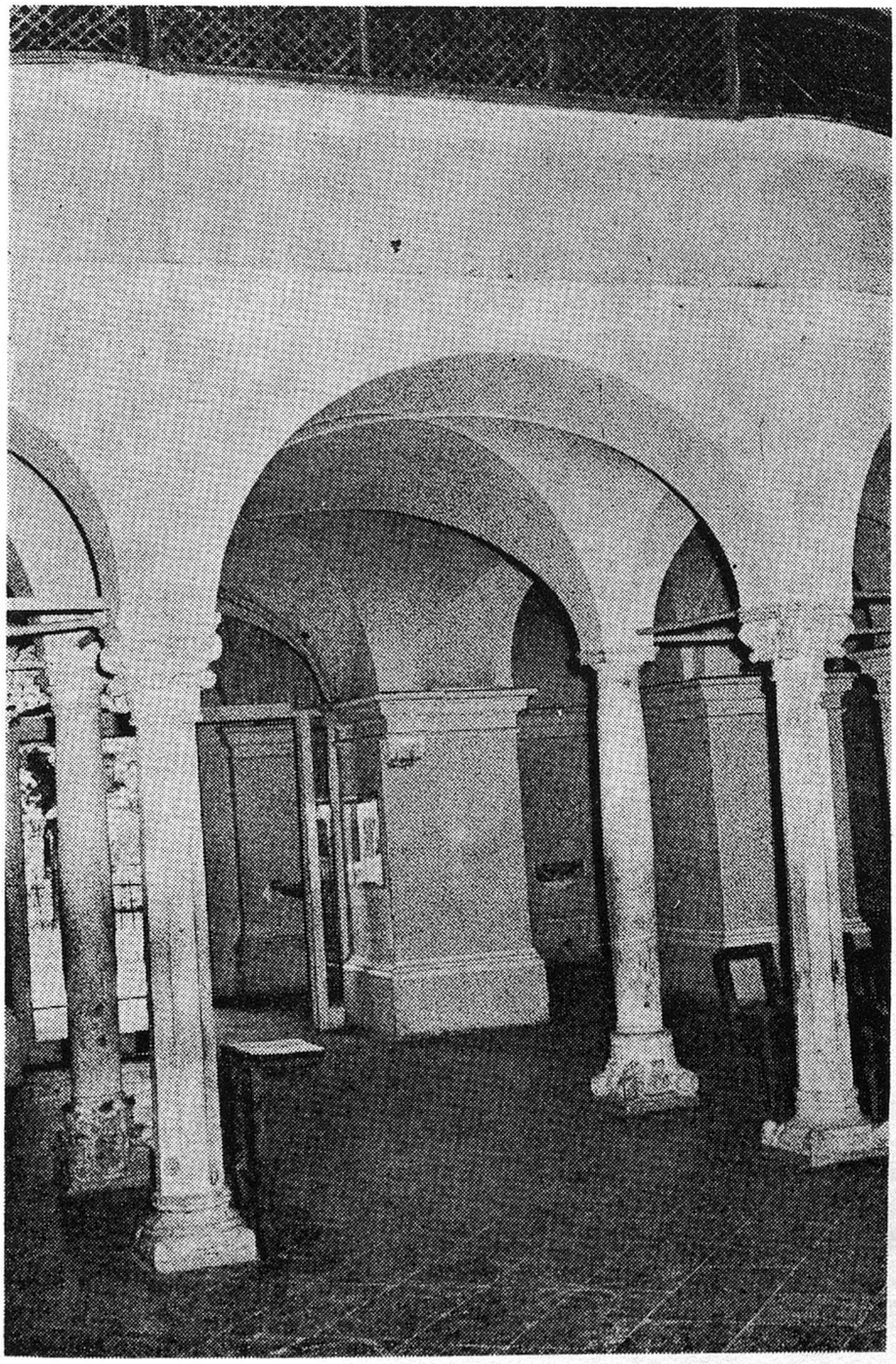

Crkva Gospe trsatske, Sekundarno iskorišteni gotički stupovi i kapiteli kao držači baroknog kora

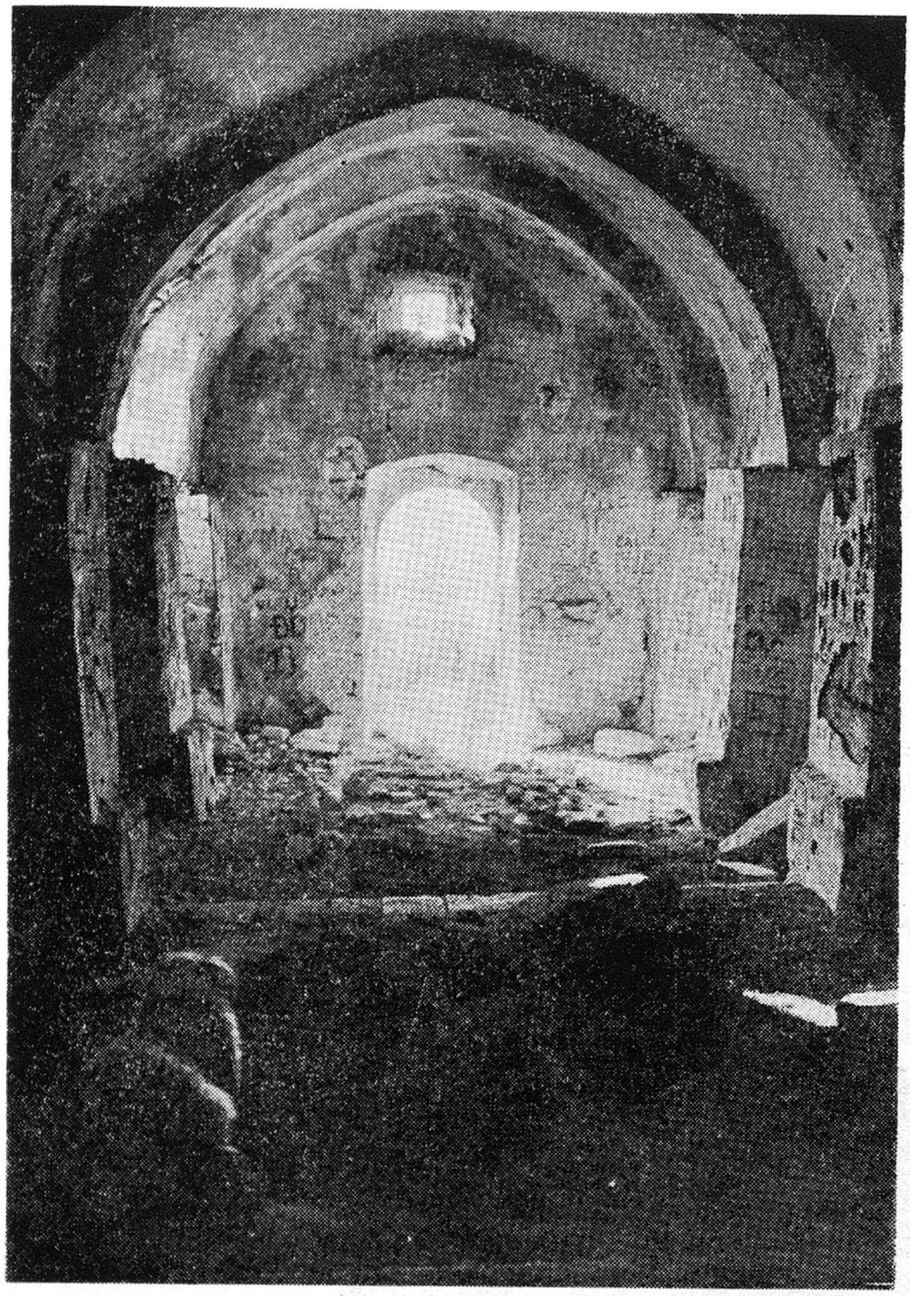

Selce — Brijeg Sv. Juraj s istoimenom crkvicom



Poskoči — Crkvica Sv. Martina, glagoljski natpis na kojemu se spominje meštar Tomaž



Bribir — Zborna crkca Sv. Petra i Pavla, Gotička struktura otkrivena ispod žbuke u toku obnove sjevernog pročelja

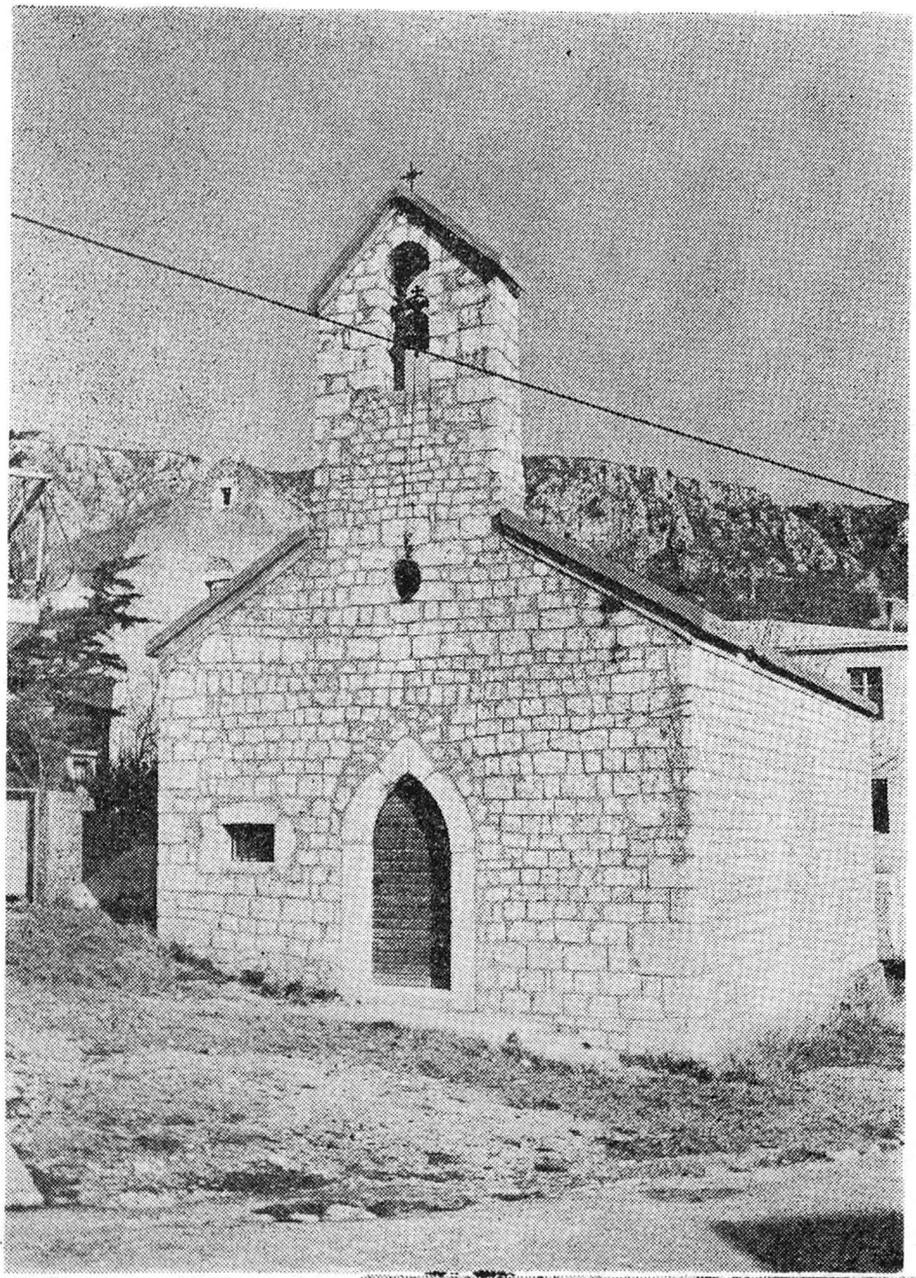

Bribir — Crkva Sv. Antuna u gradu

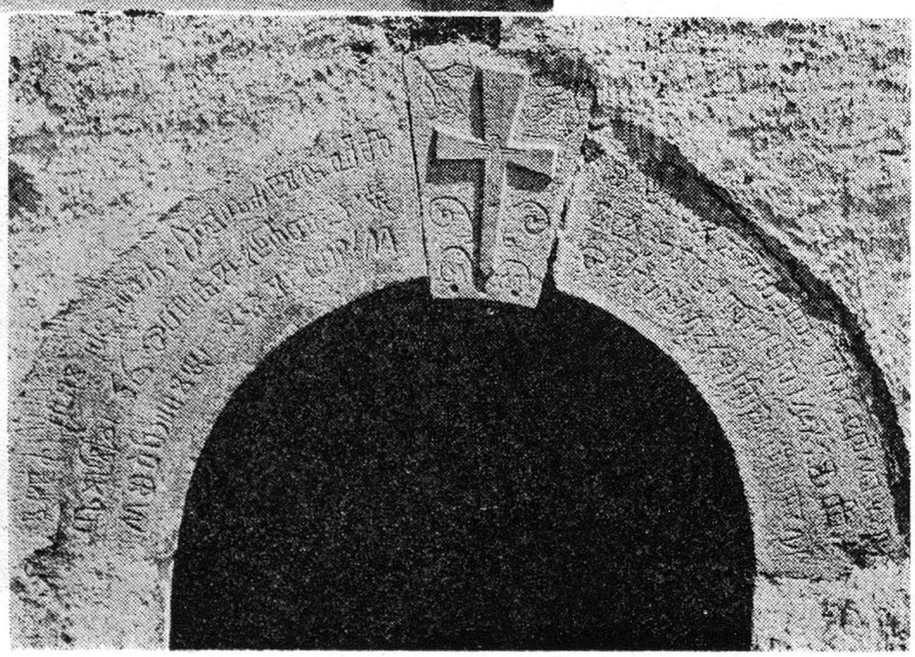

Belgrad — Glagoljski natpis na ulazu u zvonik crkve Majke Božje Snježne

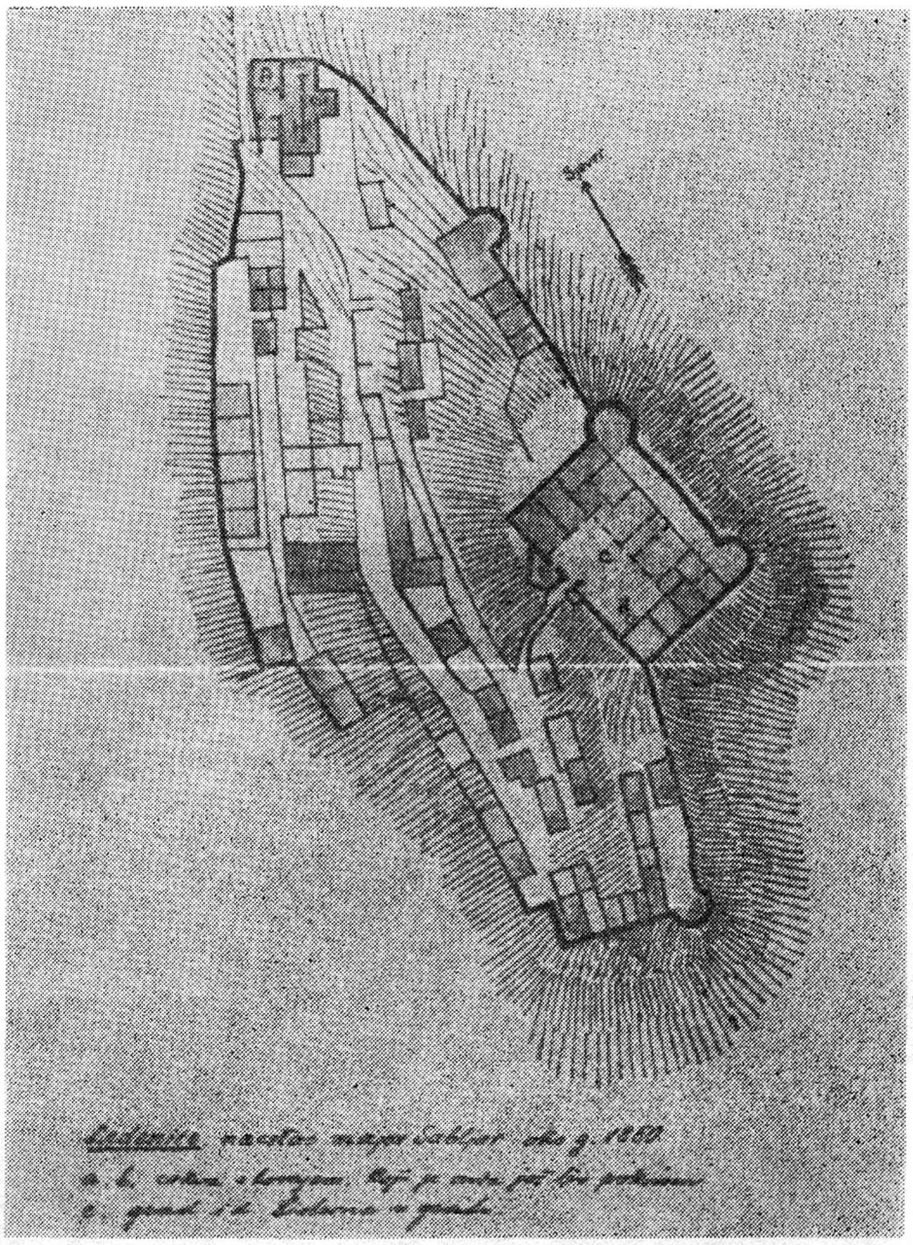

Ledenice prema nacrtu majora Sabljara iz 1850. godine

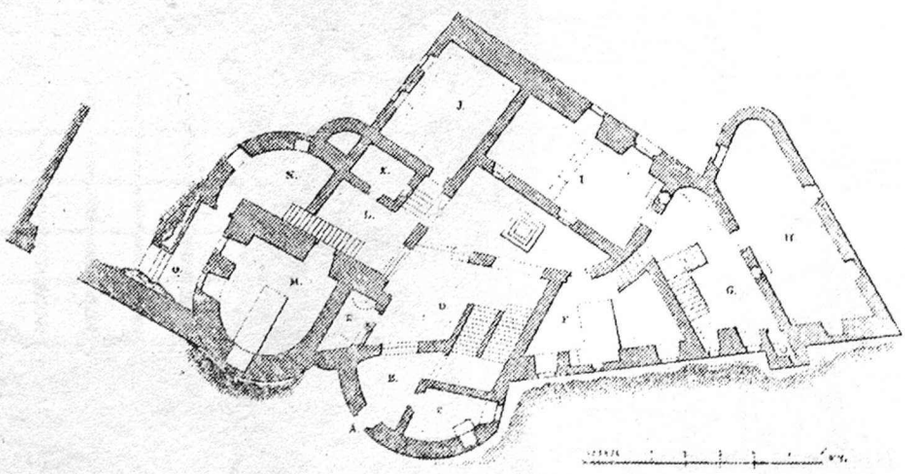

Bakar — Tlocrt kaštela

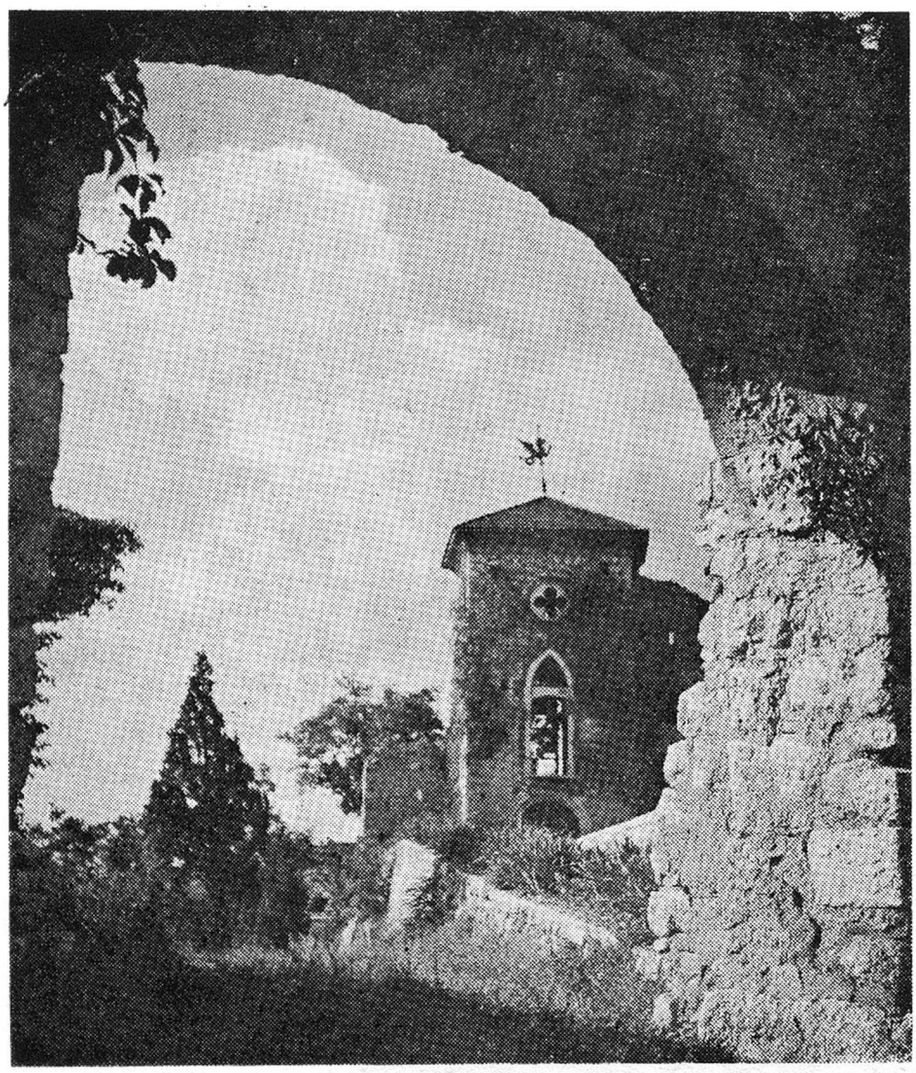

Ulaz u trsatsku Gradinu



Bribir — Prozor u kuli kaštela

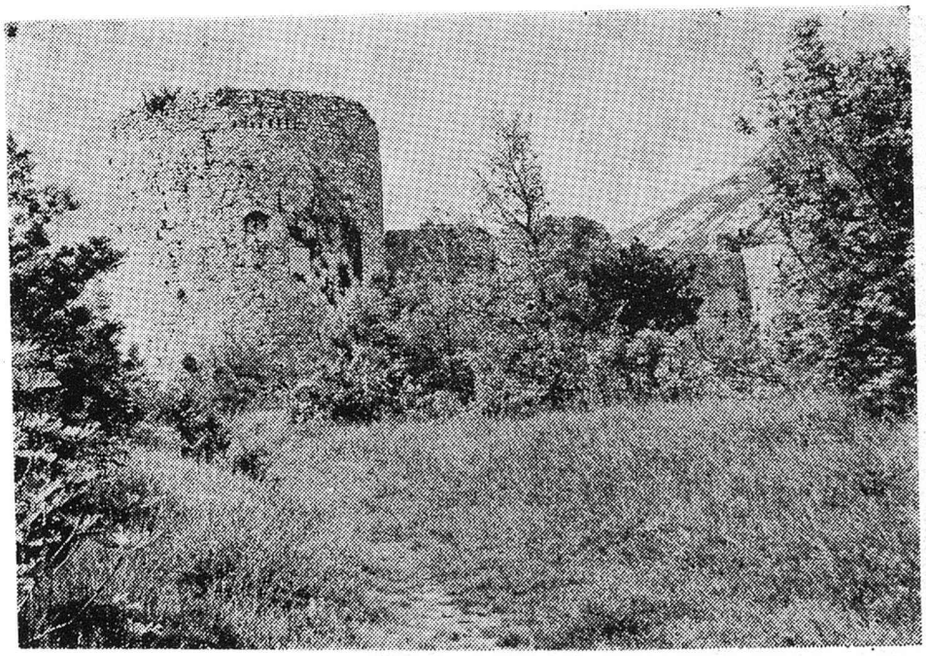

Drivenik — gradina, Veli turan i dvije istočne kule

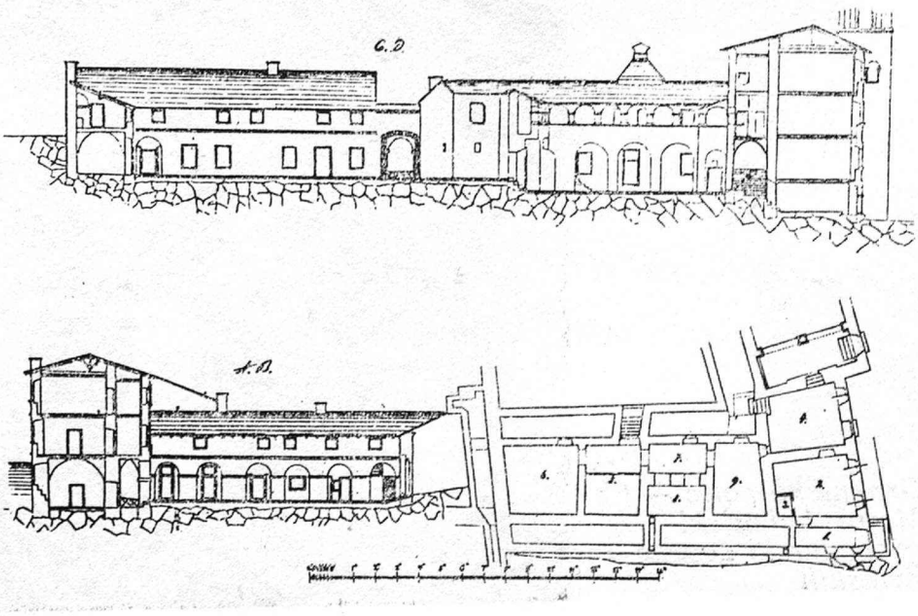

Bakar — Kaštel Zrinskih, unutrašnje dvorište

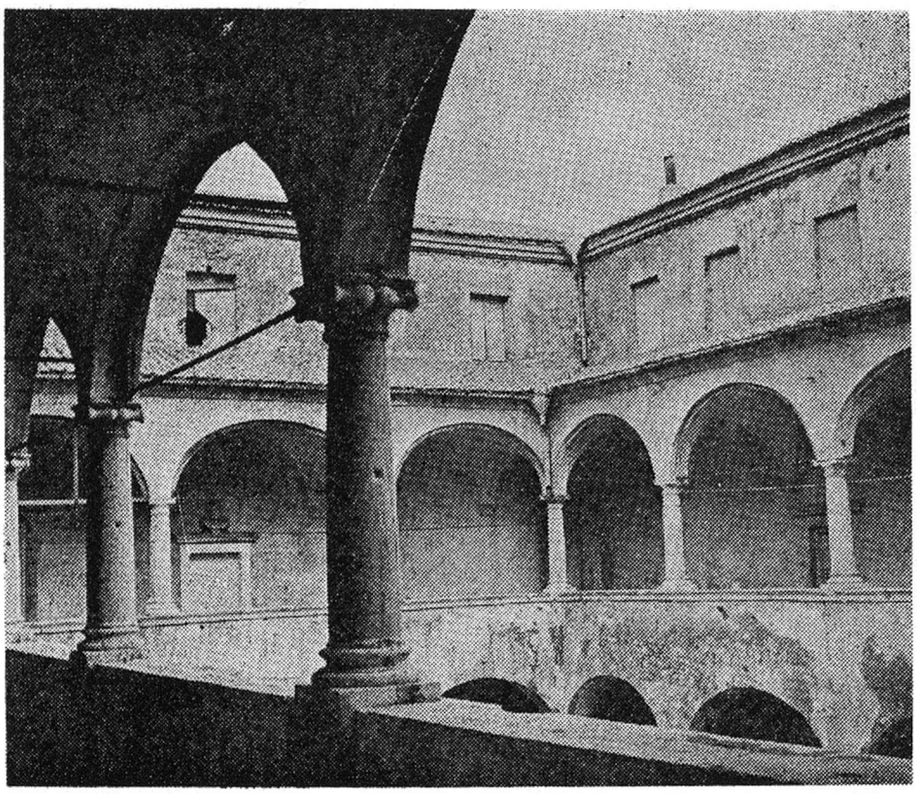

Nova Kraljevica, Arkadno dvorište

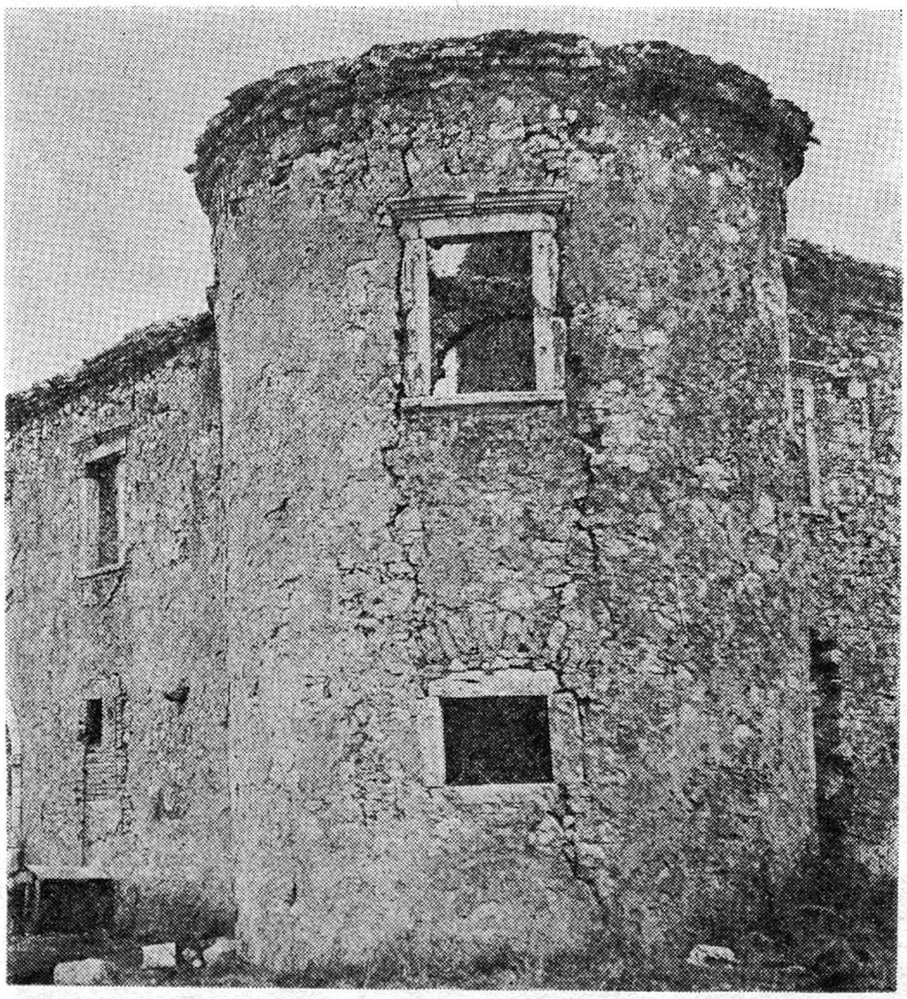

Grobničko polje — Majur, ladanjski gospodarski dvorac Zrinskih

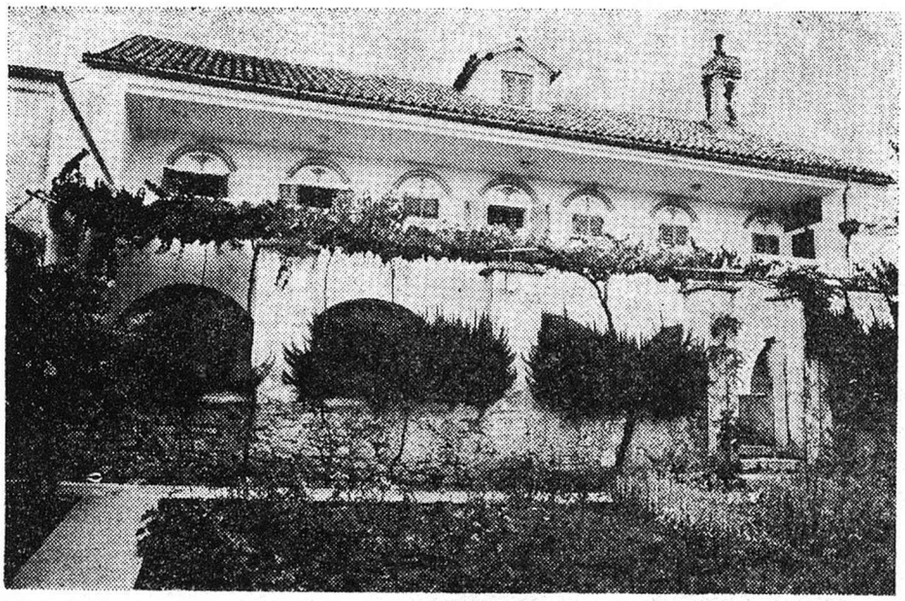

Novi Vinodolski — Prepozitova kurija

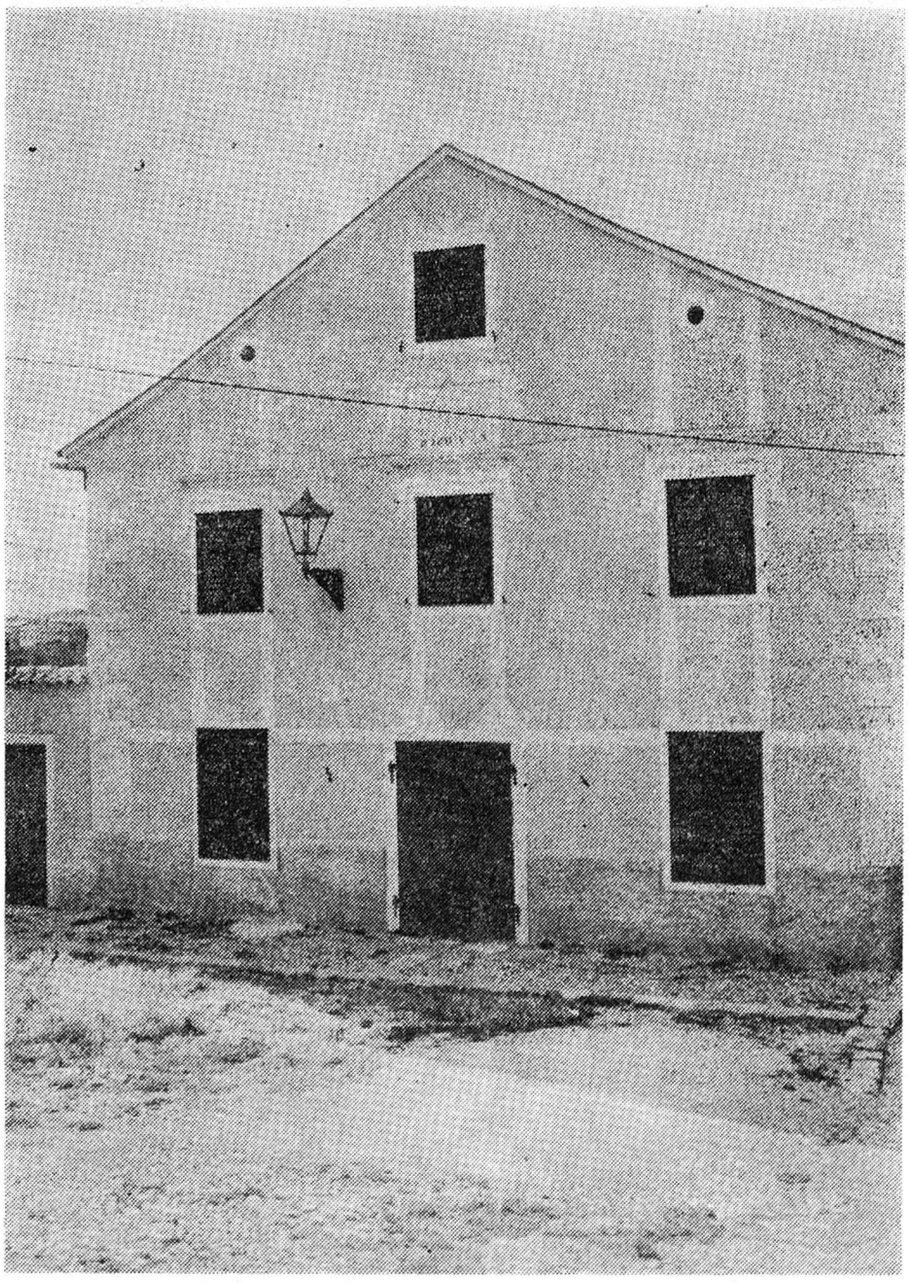

Novi Vinodolski — »Biskupija«, rezidencija I. Kr. Ježića na Trgu Precrikvom

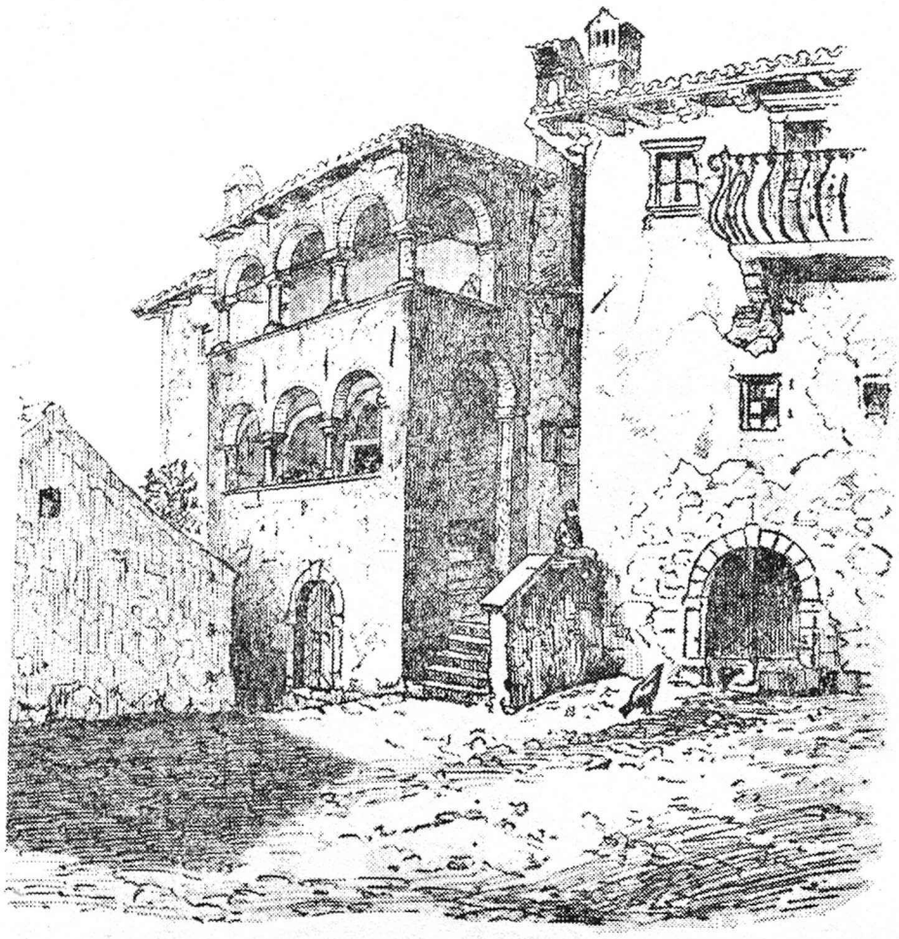

Bakar — »Rimska kuća« s arkadnim trijemovima na pročelju

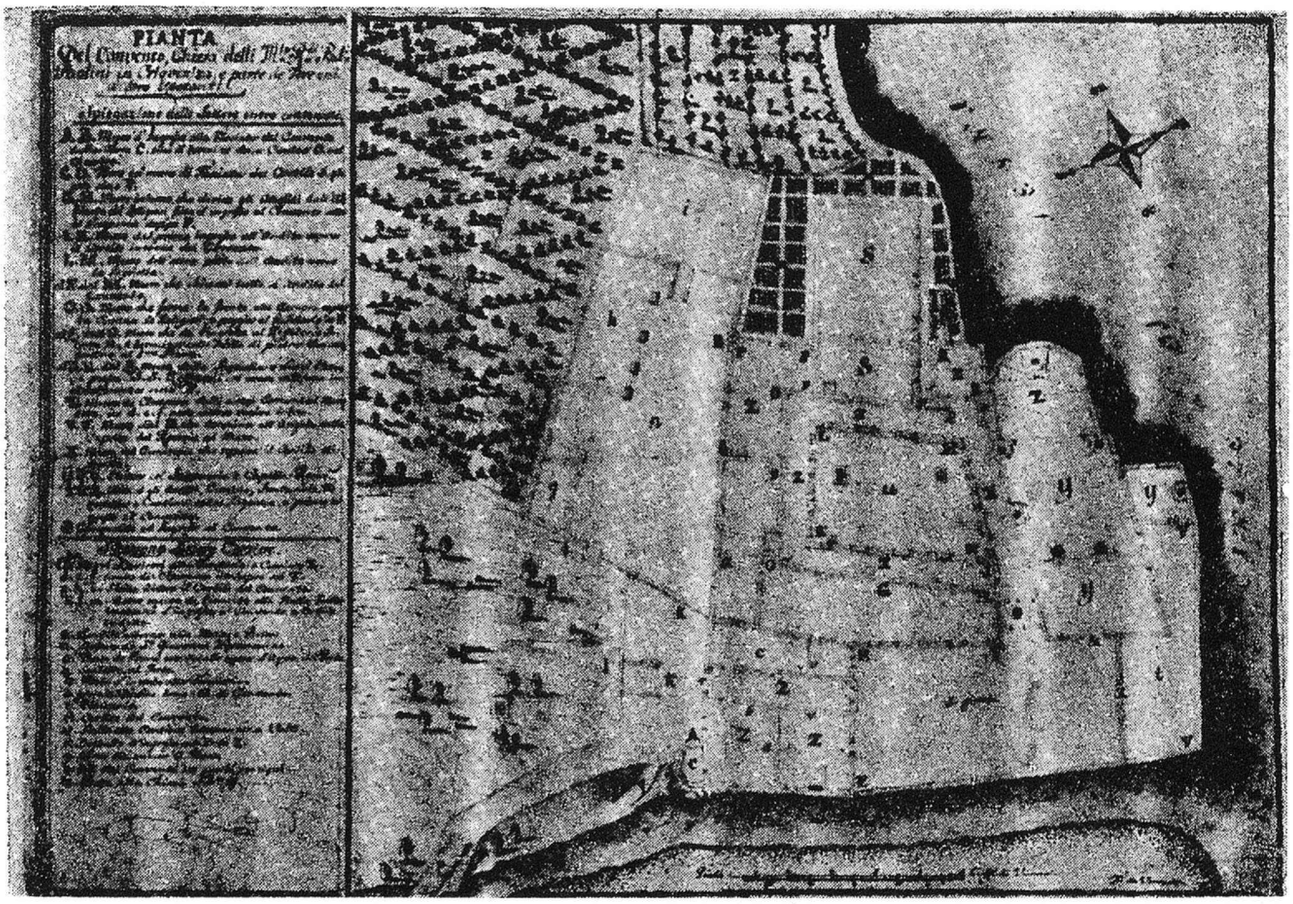
PIANTA

